

Головне управління освіти і науки
Івано-Франківської обласної державної адміністрації
Івано-Франківський обласний
еколого-натуралістичний центр учнівської молоді

Серія
"Біоетика"

Випуск 3

Біоетика для дітей

Івано-Франківськ
2011

Підготували

Г.В.Шинкарук – завідувачка відділу біології
Івано-Франківського обласного
еколого-натуралістичного центру учнівської молоді

С.Б.Шпуляр – методист Івано-Франківського
обласного
еколого-натуралістичного центру учнівської молоді

*У методичному посібнику вміщено цикли
занять з дітьми середнього та старшого шкільного
віку з біоетики.*

*Для педагогів загальноосвітніх, позашкільних
навчальних закладів..*

Відповідальна за випуск

Т.В.Гудзик – директор Івано-Франківського
обласного
еколого-натуралістичного центру учнівської молоді

Право людини вбивати і заставляти страждати ніким не доказано, якщо людина поступово зрозуміла, що мають право на життя і щастя всі люди, незалежно від їх кольору шкіри, раси, національності, то тепер людині залишилось зрозуміти останню річ – і тварини також однакові з нею у стражданнях, життя у кожної тварини також одне, вони теж мають право на цю планету, вона – їх єдиний дім, як і для людини. Тварина і людина однаково володіють даром створювати нове життя – давати потомство. Людина не може створити навіть найскромніше звірятко штучно. Виникнення життя – найвеличніше чудо природи, невідкладне людині, і навіть людина повинна ставитись до живого з повагою, і навіть з благоговінням.

Альберт Швейцер

Заняття 1. Дощовий черв'як

РОЗПОВІДЬ.

Дощових черв'яків найчастіше можна бачити після дощу, коли вода заливає ходи черв'яків в землі і змушує їх виповзти на поверхню. На поверхні землі черв'яки дуже безпорадні і погано себе почувають, тому що пересихає їх ніжна шкіра.

Черв'як - безневинна істота (не кажучи про те, що і надзвичайно корисна). Багато людей гидливо ставляться до черв'яків, тому що вони не схожі на інших тварин, не мають ніг. Насправді нічого неприємного в черв'яках немає, вони нічим не можуть завдати шкоди. Хоча черв'як нескладно влаштований, у нього вже є нервова система, а це означає, що черв'як може відчувати біль.

Здатність відчувати біль з'явилася у тварин дуже давно, мільйони років тому, коли виникали найпростіші істоти. Ця здатність була необхідна тваринам, тому що біль сигналізував їм про небезпеку, змушував уникати загибелі, забезпечував інстинкт самозбереження. Але в той же час біль зробив всі живі істоти дуже вразливими: біль підстерігає тварин на кожному кроці (так само, як і нас з вами), завдає тваринам жорстоких страждань.

Страх болю, страх загибелі, тобто інстинкт самозбереження, притаманний кожній живій істоті, навіть найпримітивнішій. Крихітна істота - черв'як, жук - відчуває смертельний страх, коли ми беремо їх до рук, воно страждає, коли ми жорстоко поводимося з ними.

БЕСІДА:

- Перед вами хтось пройшов і прибрав черв'яка з доріжки. Навіщо ця людина так зробила? Чи правильно вона зробила? Чому?
- Якщо б черв'як став розповідати про себе і намагався представити свою зовнішність приємною, що б він сказав?
- Якщо ви любите тварин, чи будете ви завдавати болю черв'яку?
- Як пояснити маленькій дитині, що не треба кривдити черв'яка?
- Домашнє завдання: Складання "Похвального слова черв'яку".

Заняття 2. Молюски

РОЗПОВІДЬ.

Хоча молюски не схожі з людиною і інших ссавців своїм зовнішнім виглядом і здаються дуже низько організованими тваринами, вони

насправді мають нервову систему – скупчення навкологлоткових нервових вузлів; і органи чуття: очі, щупальця. Деякі з молюсків - головоногі молюски (восьминіг, кальмар) мають дуже високо організовану нервову систему, мозок. Їх чутливість до болючих подразнень велика, вони діють досить розумно. Але й найбільш просто влаштовані молюски: ставковик, беззубка - можуть відчувати біль. Не можна розламувати раковину живого молюска або іншим способом заподіювати йому страждань.

Заняття 3. Річковий рак

РОЗПОВІДЬ.

На жаль, рака тепер можна побачити рідко - його майже знищили. Це велика красива істота чорного кольору. Рак стає червоним, коли гине в гарячій воді.

Людина дуже жорстоко поводить з раками, адже у рака не тільки є нервова система і він може відчувати біль, але є також і органи чуття: очі, органи дотику (вусики), органи нюху. А значить, рак і бачить, і сприймає світ близько до того, як і ми з вами. Він ходить на своїх клешнях як на ногах, рак проявляє кмітливість: він може хитрувати і ховатися, прагне уникати небезпеки. Не можна допускати жорстокого поводження з цими тваринами, а також їх повного зникнення в природі.

БЕСІДА:

- Що ви запропонуєте, щоб зберегти рака як вид?
- Чому червоний колір рака - неприємне видовище?

ГРА:

Уявіть собі, що ви - рак і промовте обвинувальну промову проти людей. Уявіть собі, що ви рак, розкажіть, що рак бачить, відчуває.

Домашнє завдання. Намалюйте рака (схему), покажіть стрілочками органи його почуттів. Намалюйте живого рака, зробіть його красивим.

Заняття 4. Комахи

РОЗПОВІДЬ.

З членистоногих, звичайно, найчудовіший клас - комахи. Комахи оспівані в літературі, зображені в музиці, відображені в образотворчому мистецтві; про них склали легенди, їм поклонялися як божествам.

Людину завжди дивувало складне життя комах, їх незвично майстерна безперервна праця, їх висока організованість соціального життя, складність стосунків між особинами. У комах - наприклад, у бджіл - існує певного роду "мова" - вміння передавати інформацію від однієї бджоли всім іншим. Високий рівень організації життя деяких комах змушує думати про складність організації їх нервової системи, керівних центрів. На це вказує і можливість з їх боку контактів з людиною: відомо, що бджоли не жалять "свого" бджоляра, іншими словами, вони можуть впізнавати людину і певним чином будувати своє ставлення до неї.

У комах нас приваблює, звичайно, краса. Комахи можуть літати, а політ завжди заворожував людину. І, якщо до цього додати нічим не перевершену красу забарвлення метеликів, їх грацію і легкість, то не дивно, що вони завжди викликають у людини почуття захоплення. Надзвичайно красиві і різні жуки, мухи, що відливають металом, розпускають яскраві надкрилля. Знаменитий жук-скарабей, обожнювання в Давньому Єгипті, має незвичайну забарвлення - здається, що він зроблений із золота.

Про чудову організацію праці комах, їх взаємини можна розповідати дуже багато. Комахи - це світ всередині світу тварин, світ ще до кінця не вивчений. Останні відкриття приносять все нову інформацію про комах: наприклад, про те, які чутливі до запахів метелики, вони вловлюють присутність в повітрі декількох молекул феромонів.

Комах відрізняє від інших живих істот доступне тільки їм диво метаморфозу, перетворення однієї істоти в іншу.

Комахи - не тільки частина прекрасного на землі, а й мудра творча сила. Вони - зразок багатьох "чесног": працьовитості, самовідданості, вірності. Є серед них і види, що приносять іншим видам, зокрема людині, шкоду: сарана, гнус, малярійні комарі до ін., від них людина змушена захищатися, але комахи в цілому гармонійно вписуються в природу планети, вони не руйнують цей світ, як іноді робить людина, а зміцнюють його. Комахи пожвавлюють і прикрашають світ не тільки своїм привабливим виглядом, своєю діловитою сутою, але й мелодійними звуками, до яких ми так звикли, без яких світ видається нам мертвим. Це дзигчання мух над квітами, гудіння джмеля, трелі коників, цикад, це навіть скрекіт цвіркуна, який для багатьох видається символом домашнього затишку.

Людина охоче зображала у своїй творчості комах. Досить згадати всім відому байку "Бабка і мураха", вірш О. Толстого "Де гнуться над виром лози", теж присвячене бабкам: "У нас бірюзові спинки, а крильця точно скло". Великий Шекспір присвятив кілька рядків вмираючому жука в п'єсі "Міра за міру": Нещасний жук, що потрапив нам під ноги, у своїх фізичних муках такий же біль терпить, як і гігант, коли він помирас.

Жук потрапив і в пригодницьку літературу - "Золотий Жук" Едгара По. А про джмелів написано музичний твір "Політ джмеля" композитором Римським-Корсаковим.

Якщо комахи потрапили навіть у художню літературу, то в натуралістичній літературі, їм, зрозуміло, відведено значне місце. Самим чудовим твором про комах в цьому жанрі є, можливо, робота французького натураліста Ж. Фабра. Все життя він з глибоким захопленням спостерігав за життям комах і надзвичайно жваво описав їх у своїй книзі.

Хоча багато людей щиро захоплюються цими чудовими тваринами-комахами, - в цілому людина завжди ставиться до комах без краплі співчуття. Вона експлуатувала тих, хто був їй корисний, знищувала тих, хто їй чи не потрібен чи заважав, навіть не допускаючи думки про те, що комахи, як всі живі істоти, мають право на життя: У Е. Хемінгуей є кілька рядків про мурашок на корчі, кинуті в багаття. Людина сидить і дивиться на їх сушту, спробу втекти від підступаючого вогню. Він вихлюпує на них з кухля залишки чаю, який на час може послабити вогонь, але тут же згадує, що чай тільки обпече їх і не допоможе врятуватися. Людині лінь поворухнутися, їй не спадає на думку, що варто було б врятувати ні в чому не винних мурашок.

Кожен квадратний метр ґрунту, трави, кора старих дерев, прилого листя - кишать маленькими безхребетними. Люди навесні і восени бездумно спалюють траву, листя, влаштовують вогнища, і при цьому гинуть незлічені малюсінькі істоти, які тільки прокинулися після зими, або які не встигли заснути восени. І вбивають їх без потреби, бо якщо залишити гнити на місці органічний матеріал, це буде прекрасним добривом. Послуживши їжею та домом для комах, він збагачує ґрунт.

У комах нервова система досить розвинута: крім нервового ланцюжка, членистоногі мають органи чуття: дотику, нюху, слуху, зору. Вони добре реагують на зовнішні подразнення і, звичайно, переживають повною мірою больові подразнення, загрозу загибелі. Їх сприйняття світу, оскільки вони володіють органами чуттів - бачать, чують, нюхають і оскільки у них значно розвинений інстинкт самозбереження - наближається до людського. Тому немає підстав вважати, що комахи нічого не відчують. Поводитися з цими істотами як з неживими предметами - велика жорстокість.

Маленьких дітей у перші роки їх життя приваблюють комахи: вони не просто розглядають їх, але прагнуть зловити комаху, посадити в коробку; до цього заохочують їх і дорослі. Учням слід сказати про те, що вони повинні втручатися в дії малюків, пояснювати своїм братам і сестрам, що комахи - живі істоти, а не маленькі машинки. Вони теж хочуть жити на волі, і садити їх в коробку - жорстоко, в коробці вони загинуть від голоду, спраги і страху. Діти-підлітки повинні стежити, щоб діти молодшого віку не

розгрібали мурашників, не ловили метеликів, не палили без потреби листя та трави, де мешкають комахи.

Хоча між комахами і людиною, здавалося б, лежить прірва, вони багато в чому схожі на нас: вони їдять, п'ють і сплять, вони залишають потомство, працюють і відпочивають. У їх рухах, особливо під час роботи, є багато людського, їхній інстинкт самозбереження не відрізняється в своєму прояві від поведінки людей у хвилину небезпеки. І це не дивно: адже комахи - такі ж діти планети земля, як і люди. І для них земля - єдине місце проживання. Чому людина вважає, що світ створений тільки для неї, адже це світ і для цих маленьких істот теж; вони мають також право на життя, на повітря, воду, планету, право жити, радіти сонцю і давати життя наступним поколінням.

БЕСІДА.

- Чи слід ловити комах – жуків, метеликів?
- Чи став би ти робити колекцію комах? Чому?
- Що б ти сказав, якби при тобі саджали комах на шпильку для колекції?
- Можна чи ні зловити метелика, потримати його в долонях, а потім відпустити? Чому? (шилок на крильцях, ніжність метелика).
- Став би ти дарувати сачок меншому брату чи сестрі?
- Чим можна замінити колекцію комах?
- Як ти налаштуєш свої стосунки з комахами, коли приходиш до лісу?
- Що можна робити в лісі, аби не нашкодити його маленьким мешканцям, а чого робити не слід?
- Як ти можеш краще дізнатися про життя комах – посадивши їх у банку чи коробку?
- Що станеться, якщо всі почнуть ловити метеликів?
- Що буде з метеликом, якщо взяти його в руки?
- Чи належать тобі комахи? Чи вважаєш ти, що маєш право їх вбивати, якщо на вигляд вони огидні?
- Що ви знаєте незвичайного з життя комах (метаморфози, соціальне життя деяких комах тощо)?
- Як ви можете захистити комаху, якщо їй щось загрожує?

ІГРИ.

1. Уявіть собі метаморфоз у людей: у кого чи у що ви і ваші друзі перетворились. Розкажіть про метаморфоз у одного з вас.

2. Уявіть момент, коли бджоли вирішили створити соціальну структуру: розподілити обов'язки, домовитись про мову, затвердити розпорядок дня, вибрати житло. Проведіть збори общини бджіл, де кожний виступить з пропозиціями, а потім будуть прийняті рішення старшиною вулика. Розподіліть ролі.
3. Рольова гра: «Комахи відстоюють своє право жити на землі». Домашнє завдання для підготовки до гри:
  - Учні протягом певного часу, або на літніх канікулах проводять спостереження за певними комахами в природних умовах;
  - Дітям пропонується поспостерігати за світом комах: за пнем чи старою колодою, чи невеликою ділянкою землі, ставком, великою калюжею, записати чи замалювати результати спостережень;
  - Учням пропонується намалювати свою улюблену комаху, скласти про неї вірш чи невелике оповідання;
  - Учням пропонується написати невеликі твори на тему: «Не чіпайте мене, я - комаха», «Яким був би світ без комах», «Чим вони на нас схожі?»;
  - «Хто на світі всіх миліший» - розповідь комахи про себе.

Заняття 5. Риби

РОЗПОВІДЬ.

Риби – це тварини, які є більш організованими за своєю будовою, та ближче знаходяться до людини, ніж безхребетні. Всі хребетні тварини в своєму внутрішньому розвитку проходять стадію риби. Риби відтворюють у своїй будові схему, притаманну всім хребетними, в тому числі і людині: хребетний стовп і кінцівки, розміщення внутрішніх органів, будова голови. І сам набір внутрішніх органів схожий до такого набору у людини (не враховуючи плавального міхура та зябер): серце, шлунок, кровоносна, нервова, видільна системи. Риби мають добре розвинену нервову систему, побудовану за такою ж схемою, що і в інших хребетних: є головний та спинний мозок, добре розвинені органи чуття. Наявність центральної нервової системи означає, що риби здатні відчувати біль так само, як і теплокровні тварини, як людина. Вони дають таку ж фізіологічну реакцію на біль, як і інші тварини. Зокрема, це спостерігається при ловінні риби сітями, що викликає у них великі страждання, викликає смертельний страх. Наявність високорозвиненої нервової системи пояснює складність поведінки риби, здатність риби до спілкування: відомо, що риби не «німі», як

довгий час думали, вони видають під водою різноманітні звуки. Риби можуть гратися, впізнають рибу свого виду, хижака за силуетом, вміють триматися разом, певним чином реагують на людей. Любителі підводного плавання відзначали, що риби можуть звикнути до людини і з'являтися за подачкою, як це роблять інші дикі тварини.

Складність поведінки риб проявляється і при виросуванні ними потомства (оберігання гнізда та мальків), при міграції нерестових риб. Рибам притаманна особлива, ні з чим незрівняна естетика. Життя у водному середовищі зумовлює виникненню незвичайної грації рухів, швидкості і легкості. Луска риб світиться, як дорогоцінні камені. Не тільки екзотичні риби з їх фантастичним вбранням, але навіть звичайні риби в наших ріках і озерах надзвичайно красиві у своїй стихії. І не дивно, що багато з нас люблять заводити вдома акваріуми, щоб мати можливість постійно спостерігати чарівний підводний світ. Щоправда, не можна сказати, що любителі акваріумів люблять і рибу, бо неможливо по справжньому любити того, кого позбавляєш свободи.

Але особлива незрівнянна насолода – спостерігати за рибами в їх природній стихії. Для цього потрібна тільки маска-окуляри. І перед очима відкривається казково-красивий підводний світ, пронизаний золотистим сяйвом, де риби, ніби танцюючи, граційно рухаються взад-вперед. Можна зрозуміти любителів підводного плавання, котрі роками готуються до спуску під воду в тропічних морях, де вони можуть спостерігати фантастичних жителів моря. Природа створила незвичайних підводних істот: рибу-кулю, рибу-пилу, риб-велетнів, наприклад, тунця, і риб-крихіток, літаючих риб. Але навіть найменші рибки набувають краси і поетичності під водою. Коли ж їх витягнуть з води, вони втрачають свою красу і граційність, завмирають від страху і прагнуть будь-що повернутися на волю, у свою рідну стихію. Риби так само повільно помирають в муках, як і інші тварини: стікаючи кров'ю, з розірваним ротом, задихаючись.

Людина протягом всієї своєї історії ставиться до риб однаково: вона використовує їх у їжу, вбиваючи їх, скільки хоче і як хоче. І якщо великий Піфагор звертався до людей із закликом:

«Хитросплетені сітки, крючки із смертоносною наживкою викиньте! Довірливих риб не ловить обманом підступним», - то це був голос, волаючого в пустелі. Тільки в нашому столітті з'явилися люди, котрі запропонували альтернативу, зокрема, вони пропонують не використовувати в їжу рибу (і взагалі м'ясо тварин), а вважають, що людина може прекрасно прожити і зберегти здоров'я, вживаючи в їжу тільки рослинну їжу. Вони пропонують не вбивати рибу, а милуватися нею.

БЕСІДА.

- Чи стали би ви ловити в акваріумі рибу на гачок?
- Що відчуває риба на гачку?
- Що би ви сказали рибам, якщо би ви були рибалкою, і раптом передумали ним бути?
- А що риби, якби уміли говорити, відповіли вам?
- Якщо б у вас була можливість запобігти смерті рибки, ви б скористалися цією можливістю?

ГРИ.

1. Декілька учнів «стають рибамі» і розповідають, що їм потрібно, аби жити спокійно і щасливо.

2. Гра «Вгадай». Декілька учасників по черзі описують від імені своєї риби свій зовнішній вигляд, свій спосіб життя, середовище існування, а інші учасники відгадують, яка це риба.

ДОМАШНІ ЗАВДАННЯ.

- Задати учням твори на теми «Що в рибках найцінніше?», «Роль людини в житті риб», «Я - риба».
- «Мої вороги» (розповідь риби).
- Дати завдання поспостерігати за рибками в природних умовах і описати спостереження. Намалювати найкрасивішу рибу.

Заняття 6. Жаба

РОЗПОВІДЬ.

Жаба – чудова тварина. Напевно, бачили у природі її всі, та не всі звернули увагу на те, яка вона гарна. Звернув на це увагу відомий натураліст Дж. Дарелл, котрий захоплювався красою цих тварин і написав наступне у своїй книзі «Моя сім'я та інші звірі»:

«Вони сиділи у мене на долонях, схожі на злегка спущені повітряні кульки, кліпали своїми прекрасними, із золотистої філіграні очима і намагались зручніше влаштуватися у мене на пальцях. Жабки дивились на мене дуже довірливо, і, здавалось, що їх широкі товстогубі роти розтягуються в неспівній розгубленій посмішці».

І нехай наші жаби не такі красиві, як ті, котрих бачив на острові Корфу Дж.Дарелл, вони, все рівно, по-своєму привабливі, у них ніжний колір шкіри, різного кольору спинка і черевце, очки як бурштин, делікатні пальчики на лапках. Шкіра у жаби ніжна і прохолодна, як у плода.

Жаба незвичайна ще й тим, як влаштований її рот. У всіх тварин, і у людини також – язик прикріплений в глотці, а кінець його вільно рухається біля зубів, а у жаби – навпаки, кінець язика звернений всередину глотки. Коли жабка бачить комаху, що пролітає поряд, вона відкриває рот, вивертає язик і миттєвим рухом накриває комаху.

Жаби – чудові співаки. Інші тварини – черв'яки, раки, моллюски мовчать все життя, а жаби теплими літніми вечорами виспівують на всі голоси. Горло у них роздувається, аби рохкання було гучніше. Звичайно, жаби не вміють співати, як солов'ї, але як прекрасно теплим літнім вечором слухати їхнє рохкання біля ставка: світить місяць, пахне вологою, в темноті виблискують очі співаків, і так спокійно і тихо стає на душі. А потім, жабки – чудові синоптики, своїм співом вони нам сповідають, що наступного дня очевидно, йтиме дощ.

Нехай жабка і видається неповороткою, тай не дуже розумною, але вона така ж чуттєва тварина, як і ми з вами., а може і більше. Справа в тому, що у жаб дуже чутлива шкіра. Вона не тільки покриває тіло, а й бере участь у диханні. Тому для жаби є дуже нестерпним перегрівання і пересихання шкіри. Окрім того, у неї добре розвинута нервова система, органи чуття, тому вона гостро відчуває біль. Тому знущатися над нею, причиняти їй біль так само недобре, як ображати собаку, кішку, дитину. Адже ми такі великі, сильні, розумні, а вони такі маленькі та беззахисні перед нами. Вони не можуть поскаржитися, покликати на допомогу, хоча і можуть пищати від страшного жаху і нестерпного болю.

БЕСІДА.

- До нас прилетіли інопланетяни. У них прохолодна волога шкіра, великі роти як у жаб. Це розумні добрі істоти, з високим рівнем цивілізації. Ви подасте їм руху, хоча у них по три пальці і вологі долоні? Якщо ви не зробите цього, вони образяться? Яке ви приймете рішення?
- Якщо ви побачите жабу, яка потрапила у велику яму і гине там, ви допоможете їй врятуватись, витягнете з ями і віднесете у вологе місце, у тінь?
- Що важливіше – як виглядає істота чи те, що вона відчуває? Що для вас важливіше: знати, що ви врятували живу істоту, чи те, що ви не забруднили руки?
- Перед вами на землі сидить жабка і дивиться на вас із страхом, вона не знає про ваші наміри, не знає, що ви з нею вчините. Що ви їй могли би сказати, якби вона розуміла людську мову?
- Що ви подумаете про людину, яка просто так, заради розваги, вбила жабу. Що ви могли б їй сказати?

ДОМАШНІ ЗАВДАННЯ.

1. Зібрати все, що говориться про жаб – в поезії, прозі, музиці.
2. Написати твори на теми: «Я і жаби», «Музичні мешканці ставка», «Вороги жаб».
3. Намалювати чи виліпити жабку.

Заняття 6. Плазуни.

РОЗПОВІДЬ.

Страх людини перед зміями, успадкований від його мавпоподібних предків, визначив її неприязне ставлення не тільки до цих тварин, але і до інших, споріднених із зміями – до жаб, котрі ніколи не робили людям ніякої шкоди. Та і самі змії далеко не такі агресивні та небезпечні, як прийнято вважати, як зображають їх у фільмах жахів. Натуралісти, які багато часу провели у спостереженнях за цими плазунами, стверджують, що більшість змії не нападають першими на людину. Вони можуть вкусити, якщо сприймуть певні дії людини як загрозу, наприклад, якщо людина перекриває шлях змії до її нори, або ж наступить на тварину.

Не дивлячись на це, люди переважно поводять себе із зміями дуже жорстоко, вважаючи правильним вбивати підряд всіх змії, котрі їм трапляються на шляху. Більше того, в деяких країнах знищення змії є веселою розвагою. Це неправильні, негуманні дії. Змії – це представники плазунів з високоорганізованою нервовою системою, органами чуття, у них є задатки свідомої поведінки. Люди повинні не знищувати, а вивчати змії, особливості їх поведінки, аби навчитись мирно співіснувати з цими хижаками. Люди повинні навчитись поважати їх право на життя, якими б неприємними ці істоти для нас не були. І змії, і павуки, і жаби, і черв'яки мають таке саме право на цю планету, як і ми з вами, до того ж вони з'явилися на цій планеті значно раніше за нас.

Інший представник плазунів, котрий майже став у нас домашньою твариною – це черепаха. Її купують часто тому, що вона невибаглива в утриманні, не потребує особливого догляду. Але дуже часто люди, купуючи черепах для домашнього тераріуму, не знають, які умови слід створити черепаці, аби вона не страждала від, скажімо, занадто тісного тераріуму, від самотності, почувала себе комфортно. Часто таких представників прісноводних черепах, як червоновуха черепаха, тримають у акваріумах, забуваючи що черепахи – це не риби, і їм потрібен все-таки тераріум, де був би хоч клаптик суші.

Краще не заводити в себе черепах тим людям, які їх не люблять, не знають, як з ними поводитись, не готові терпіти їх безконечне шарудіння, яке вони створюють, обстежуючи свою територію.

Що стосується крупних черепах, довгий час моряки брали їх в плавання, використовуючи в їжу. Вони не вбивали їх, ні, просто поступово відрізали частину за частиною, користуючись тим, що черепахи надзвичайно живучі, і постійно мали в їжу свіже м'ясо. Їм було наплювати, що тварина поступово конала у страшних муках. Зараз, звісно, такого не відбувається, зараз винищення черепах іде по-крупному, їх не заставляють довго мучитися, а вбивають одразу і у великій кількості, продаючи у дорогі ресторани для задоволення вишуканих гастрономічних потреб своїх клієнтів.

ДОМАШНІ ЗАВДАННЯ.

Написати твори на теми: «Мене зовуть мудрою», «Чи хочемо ми, змії, війни?», «Чому я, черепаха, снажу у скляному ящику?».

Заняття 7. Птахи.

РОЗПОВІДЬ.

Для багатьох людей птахи – найулюбленіший вид істот. Людину захоплює в них краса оперення і граційність форм, музикальний голос і здатність літати. Їх легкість, витонченість, беззахисність теж приваблюють до них серця людей. Птахи дійсно незвичайні істоти, це найартистичніші створіння на землі: вони співають і танцюють, їх політ сповнений грації, краса їх оперення незрівнянна – сяє, як дорогоцінне каміння, оперення павичів і фазанів, сліпуче вбрання папуг, райські птахи, колибри – вражають своєю дивовижністю та красою. Та й наші, з дитинства знайомі птахи – ворона, сорока, снігур, синиця, дятел – надзвичайно естетичні своїм стриманим, але так гармонійно підібраним забарвленням, тонким поєднанням чорного, синього, сірого і червоного. Вони приваблюють своєю пластикою, відточеністю рухів, стрімкістю і легкістю польоту.

Політ птахів завжди зачаровував людину. Найбільш незвичайним є політ сороки: її ніби ліниві помаху крил, що супроводжуються ритмічними помахами хвоста, вимальовують складний плавний візерунок. Парадний фрак ворони, чорний елегантний костюм з червоною шапочкою дятла, червона краватка снігура, мерехтливо-синє вбрання синиці – все це незрівнянні витвори мистецтва природи, котрі людина може тільки наслідувати.

Проте, як би ми не захоплювались птахами, ми повинні пам'ятати, що краса ця не створена спеціально для нас, для потішання нашого слуху та зору. Птахи живуть своїм життям, своєю піснею самці приваблюють самок, та попереджують суперників, що територія вже зайнята, будують гнізда і виводять пташенят, захищають своє потомство, долають великі відстані до теплих країв, не маючи змогу пережити нашу суворі зими, та все-таки повертаються додому кожної весни.

Як ми б жили, якби весна не розпочиналась для нас веселими концертами крилатих артистів, зайнятих своїми щоденними турботами. Наскільки збіднів би світ без пташок, більше того, очевидно загинуло б життя на землі.

Наука довела, що птахи – високорозвинені тварини, котрі радіють і страждають як люди, котрі хочуть жити своїм життям. У птахів досить складна будова головного мозку, кора і підкіркові відділи, тому вони можуть переживати цілу гамму відчуттів: радість, переляк, задоволення, прихильність. Птахи відчувають біль, як і ми з вами, емоційно реагують на зовнішні подразники. Птахи можуть оцінити ласкаве до них ставлення людини, звикнути до неї, пізнавати її, виявляти прихильність до неї. Люди, що утримували ворон, розповідають, що ручна ворона може турботливо і обережно розчісувати у людини брови і віії, не зачіпаючи самих очей, бо вона розуміє, який важливий і чутливий орган – очі.

Птахи можуть проявляти глибокі емоції – це турботливі і самовіддані батьки (самка пінгвіна, наприклад, може декілька діб стояти, не ворухаючись на морозі, зігріваючи яйце, котре лежить зверху на лапках; куропатка відводить хижака від гнізда, прикидаючись пораненою).

У птахів прекрасна пам'ять, що теж свідчить про високорозвинений мозок, птахи можуть рахувати. Розумова організація різна у різних птахів. Спостереження етологів (спеціалістів, що вивчають поведінку птахів) – К.Лоренца (Германія) та Л.Крушинського (Росія) показали, що особливо високою організованістю відзначається розумова діяльність воронових. Вони можуть проявити дуже складну поведінку, гнучко реагувати на різноманітні ситуації, винахідливо знаходити різноманітні рішення. Так, ворони скидають з висоти на асфальт горіхи, щоб розколоти, розмочують в калюжах сухий хліб, удвох можуть дражнити собаку з кісткою: одна клієє собаку у хвіст, а друга, коли він відвернеться і випустить кістку з рота, підхоплює кістку і тікає.

Птахи здатні до навчання, багато з них є пересмішниками, тобто навчаються копіювати спів інших птахів.

Людина завжди думала, що вона може розпоряджатися життям птахів, та і не тільки птахів, бо вона – цар природи. Вона може позбавляти свободи співочих птахів, посадивши їх у клітку – тюрму для птаха. Птахи,

позбавлені найдорожчого для них – волі, страждають, поступово втрачають навички життя в своєму природному середовищі, і, випущені згодом на свободу, зазвичай не виживають. Тому посаджений в клітку птах – загублений птах. Окрім того, слід пам'ятати, що постачальники декоративних екзотичних птахів для отримання більших прибутків намагаються перевозити через кордони їх нелегально, при цьому прирікаючи їх на неймовірні страждання. При цьому багато птахів гине.

Проте людина здатна жорстоко експлуатувати не тільки співочих та декоративних птахів. На великих птахофабриках життя свійських птахів перетворені на суцільні муки. Курей там утримують в тісних клітках, де вони не можуть повернутися. В тісноті, в постійному стресі, птахи вищипують один в одного пір'я, лапи їх понівечені від утримання на дротяній підлозі, їх інстинкти пригнічені – вони не можуть розгрібати землю, пошукати корм, погуляти. Вони ніколи не бачать сонця, не виходять із своїх кліток.

За кордоном зараз громадськість виступає зараз за заборону такого способу утримання птиці – що називається батареїним – люди відмовляються купувати яйця батареїних курей і не їдять батареїного м'яса. Це теж одна з альтернатив, котру вибирає сучасна людина. Щоб не втратити покушів та свій бізнес, багато фермерів починають розводити курей на вільному утриманні і продають яйця з відповідним надписом.

БЕСІДА.

- Чи слід заводити кімнатних птахів? Чому?
- Чи добре птахам в клітці? Чи добре їх випускати?
- Злітки і птахи травмовані – кого з них можна підбирати?
- Чи можна любити птахів і разом з тим купувати птахів в клітці?
- Як можна встановити контакт з птахами на волі? (допомога птахам, підгодовування)
- Чи варто приручати диких птахів – брати корм тощо? (небезпека відлову іншими людьми)
- Чи добре ловити диких птахів, торгувати ними? Чи люблять вони свободу? В чому це проявляється?
- Чому саджають птахів в клітку, тому що їх дуже люблять, чи навпаки?
- Про що думає птах в клітці, коли бачить літаючих птахів?
- Могли б ви вбити снігура? Канарку? Гуску? Качку? Кого з них ви могли б з'їсти?
- Чи можете ви вбити курчатко, що сидить у вас на долонях? А курку-бройлера?
- Що слід зробити, щоб людині не хотілось вбивати птахів?

РОЛЬОВА ГРА.

Діалог ворони і людини (про їх взаємовідносини).

ДОМАШНІ ЗАВДАННЯ.

Написати твори на теми: 1. «Я – ворона (горобець, синиця, канарка, папужка)». Може бути виконано усно, тоді розігрується, як рольова гра.

План твору:

- Як я виглядаю, чому я красива?
- Де я живу?
- Що я їм?
- Як я доглядаю своїх дітей?
- Як до мене ставляться люди?
- Що мені хотілося б змінити у ставленні людей до мене?
- Що я більш за все люблю і чого не люблю?

2. «Яким би птахом я хотів би стати?»

3. «Птах і його проблеми».

Заняття 8. Ссавці.

РОЗПОВІДЬ.

Тварини багато в чому схожі з людиною, навіть і безхребетні. Комахи, наприклад, «зроблені за тим же типом: голова – керуючий орган, тулуб – вмістище органів, що забезпечують життєдіяльність, кінцівки – робочі органи. Ця схожість ще більша у хребетних, але ссавці дійсно влаштовані, як і ми. Співпадає все: матеріал, з якого ми складаємось – кров, кісткові і м'язові клітини, будова і функції органів, зокрема, мозку, що особливо важливо: у нас однакова діяльність підкірки – ті ж емоції. Навіть рефлекси одні і ті ж: моргання, чхання, позіхання. Ми однаково народжуємо потомство і вигодовуємо його.

Звісно, є відмінності. Різний розвиток сірої речовини мозку, по-різному розвинуті функції окремих органів – через різницю у способі життя. В чомусь людина перевершує тварин – в творчій діяльності, в абстрактному мисленні, а щось краще виходить у тварин. Ми, люди, втратили екстрасенсорні здібності – не володімо вмінням відчувати наближення небезпеки, а багато тварин зберегли цю здатність. Багато тварин краще бачать, ніж ми, краще чують і мають набагато кращий нюх.

Тварини здатні на глибокі почуття; ця здатність проявляється у високоорганізованих тварин, у ссавців.

В літературі описані розповіді про вірність подружніх пар у тварин, про відданість тварин людям, про собак, що вмирають на могилах своїх господарів, відмовляючись взяти їжу з чужих рук. У Джека Лондона є хвилююча розповідь про те, як на далекій півночі вмирав від голоду чоловік. Він поступово з'їв всіх собак своєї упряжки. Залишився вожак, розумний і відданий пес, котрого чоловік не наважувався вбити. Але коли він все-таки вирішив, що настала пора вбити і з'їсти останнього собаку, пес зник. І не з'являвся, доки чоловік з великими труднощами не дістався людського житла і не врятувався. Тоді пес вернувся до свого господаря. Тут вражає не тільки розум і надчутливі здібності тварини, але і те, що тварині і не прийшло в голову вбити і з'їсти людину, адже вона теж вмирала від голоду! А ось людина своїх «братів менших» з'їла. Внутрішня заборона зробити щось погане іншому називається мораллю, етикою. В даному епізоді пес виявився значно етичнішим, ніж людина.

Ми знаходимо в тваринах те, що шукаємо. Шукаємо в них їстівне м'ясо – і вони стають для нас їжею. Шукаємо в них тяглову силу – і вони стають машиною, що переносить вантажі. Часто ми навмисно збіднюємо свої стосунки з тваринами, зовсім не цікавячись їх внутрішнім світом: їх почуттями, розумом, сприйняттям світу. Адже вони могли б відкрити перед нами особливий світ, побачений їх очима. Ми зводимо стосунки з тваринами в більшості випадків до грубої експлуатації, ми беремо і нічого не повертаємо навзаєм. Ми не здогадуємося про можливість обміну на більш високому рівні – на рівні відчуттів і думок. Таке спілкування з тваринами є головною умовою досягнення біологічної емпатії (дати визначення з тлумачного словника). Ми звикли вважати, якщо мозок влаштований не по-нашому, не по-людському, то це неповноцінний розум або його не існує.

Але чому інші істоти мають бути точною копією людини, аби мати розум і почуття, і, відповідно, право на життя, на захист від страждань? Тварини розуміють наші настрої, наші слова, вгадують наші думки. А чому ж ми такі обмежені, що не можемо проникнути в їх думки та почуття? Великий гуманіст нашого часу Альберт Швейцар говорив напівжартома, напівсерйозно: «Щоб зрозуміти, чи є у тварин душа, треба самому мати душу». Ті з нас, хто дійсно «мав душу», знаходили спільну мову з тваринами. До нас дійшли розповіді Сірої Сови, цивілізованого індійця, котрий віддалився жити в глушині, і звірі, переставши боятись його, приходили до його хатини. Відомі історії з життя російських святих Серафима Садовського, Сергія Радонежського, котрі не боялись диких звірів, а ті теж не відчували страху перед цими людьми і брали їжу з їхніх рук. Альберт Швейцар, котрий поїхав в Центральну Африку, щоб допомагати

пригнобленому народу цієї країни, побудував там на свої гроші лікарню, надавав допомогу тварин нарівні з людьми. В його лікарні лікувались і пелікани, і лані, і мавпи. На столі у доктора Швейцера завжди стояла кружка з солодкою водою, котру приходили пити мурахи.

Довгий час тварини вважались безглуздими істотами, вважалось, що у них немає розуму, відчуттів – одні рефлекси. Приниження інтелекту тварин завжди влаштовувало людину, тому що полегшувало совість – людина втішала себе тим, що тварина не може в повній мірі страждати від жорстокого поводження з нею. Історія знає ще більш витончені способи заглушити докори сумління стосовно тварин: в ХІІІ столітті французький філософ Декарт створив теорію, згідно котрої тварини були оголошені простими механізмами, що не відчують і не усвідомлюють нічого. Він стверджував, що тварини навіть не в змозі відчувати біль, і їхній крик, коли піддавати їх тортурам, це всього на всього звуки, які видає машина, на зразок скрипу пружини в механізмі.

Одним із вчених, що почали вивчати питання наявності свідомості у тварин, був Чарльз Дарвін, пізніше його роботу в цьому напрямку продовжили його учні. Ч.Дарвін показав, що у тварини реакції на навколишнє середовище протікають, як і у людини, за трьома типами. Це можуть бути і вроджені рефлекси, і набуті рефлекси, і розумова діяльність, що являє собою переробку інформації, яка поступає ззовні, і прийняття самостійного рішення. Реакція на подразники зовнішнього середовища і постійна зміна поведінки в залежності від умов – в цьому Дарвін бачив доказ розумової діяльності у тварин.

Розумовою діяльністю у тварин, точніше, особливостями їх поведінки, займались багато вчених. Найбільш відомий з них – Конрад Лоренц, автор книг про тварин, він написав прекрасну книгу про собак «Людина знаходить друга». В книзі він наводить переконливі докази складності розумової діяльності у собак, котрі не тільки здатні тонко оцінити діяльність людини, але деколи роблять спроби керування людиною. Він розповідає чудову історію про собаку, котрій розігрував цілий спектакль, прикидаючись кульгавим, коли йому треба було заставити Лоренца іти на прогулянку туди, куди йому хотілось.

Лоренц наводить прекрасні приклади глибини переживань у собак, їх благородства. Він розповідає про свою собаку, котрій впав в сильну депресію, коли його призвали в армію і він поїхав з дому на два роки. Поведінка собаки кардинально змінилась, пес став зовсім іншою істотою, ніби морально опустився – став гадити в домі, душити курей. Але варто було тільки повернутись господарю, собака, після бурхливої зустрічі знову переродився, всі ознаки деградації пропали безслідно. Лоренц описує випадок, коли побились у дворі два величезних пса і їх кинулась рознімати

його маленька дочка. Вона схопилась за опшійники двох псів, в бійці вони повалили її на землю. Батько вискочив як спалений з дому, почувши її крики і думаючи, що дівчинку покусали собаки. Але, на його велике полегшення, розлучені пси і не торкнулись дитини, тому що у більшості тварин є заборона ображати дитинчат.

Ця внутрішня заборона чинити зло слабшому, що називається етикою, дозволяє думати, що не тільки людина морально вдосконалювалась в ході еволюції, тварини теж йшли вперед в своєму моральному розвитку. Зараз деякі види з них можуть проявляти альтруїзм (дати пояснення з глумачного словника), готовність проявити турботу про іншу, сторонню для нього істоту.

Чудовим прикладом такого альтруїзму є дельфіни. Хоча вони живуть в іншому середовищі, ніж людина, і зовні відрізняються від людини набагато більше, ніж інші тварини, вони пішли далеко вперед в своєму інтелектуальному і моральному розвитку. Ніхто не знає випадків, щоб дельфін нападав на людину; і навпаки, відомі факти, коли дельфіни рятували людей з водної стихії, підтримуючи їх на поверхню. Дельфінам відомо, що для підтримання життя потрібен кисень, вони виносять на спині новонароджених дитинчат, аби вони могли зробити перший ковток повітря. Це вміння вони використовують і при рятуванні людей.

У стосунках з дельфінами саме людина поводить себе неетично: замість того, щоб спілкуватися з дельфіном як з істотою інтелектуальною та альтруїстичною, люди відловлюють його способами, при котрих половина дельфінів помирає; поміщують дельфінів у басейни, в котрих тварини фізично і психічно страждають, експериментують на дельфінах, дресирують, заставляючи виконувати безглузді команди. Дельфіни, як правило, гинуть у басейнах дуже швидко, не витримуючи постійного стресу.

Дивовижною була поведінка мавп під час одного експерименту, який показав, що ці тварини володіють альтруїстичними почуттями, доступними не всім людям. Під час знаменитих дослідів американського вченого Стенлі Міліграма на людях учасникам було запропоновано оцінювати відповіді людини на екрані і, коли вона припускалась помилки, наказувати її, наносячи електричні розряди. За відмову виконувати інструкції – спричинити біль людині, яку показували на екрані, покарання не передбачалось. Проте більшість учасників експерименту натискали на кнопку, наносячи сильні електричні розряди людині, навіть після того, як вона починала кричати і волати про помилування. Вчені були вражені жорстокістю учасників експерименту, котрі не знали, що на екрані був актор, що вмів зображав справжні страждання.

Але подібні експерименти на мавпах – макаках-резус – дали зовсім інші результати. Мавпа повинна була потягнути за два ланцюжки, щоб

отримати їжу. При натягуванні одного з ланцюжків інша мавпа в сусідній клітці отримувала електричний удар. Цей удар був справжнім. Перша мавпа мусила обирати між двома альтернативами: або залишитись голодною, або бити струмом іншу мавпу. Більшість тварин, які брали участь в експерименті, вибирали перший варіант. Одна мавпа, боячись причинити біль іншій мавпі, залишалась без їжі 5 днів, друга голодувала 12 діб.

БЕСІДА.

- Чи можете ви довести, що тварини володіють розумом?
- Чи можете ви доказати, що тварини можуть відчувати, переживати різні емоції?
- Чи можете ви показати, що для тварин характерний альтруїзм?
- На якому рівні можна спілкуватись з тваринами? На якому рівні ви хотіли б спілкуватись з ними?
- Які цікаві факти виявляють етологи, спостерігаючи за тваринами?

ІГРИ.

1. Намалуйте таблицю на дошці: види тварин та їх якості (по вертикалі і по горизонталі) – розум, сміливість, працелюбство, вірність тощо. Учні ставлять оцінки кожній тварині і підраховують бали.

2. Декілька учнів описують уявного господаря собаки, кішки – як вони ставляться до своїх домашніх улюбленців. Потім малюється таблиця з характеристиками господарів чи просто усно ставляться оцінки за різні вчинки стосовно тварин. Учні можуть виконувати ролі собак і кішок, що належать цим господарям та ставити їм свої оцінки.

3. Учні організують диспут між картезіанцем (прихильником Декарта) і сучасною людиною на тему: чи відчують, чи думають тварини. Наводять докази. Учні малюють таблицю рис схожості та відмінності між людиною та певним видом тварин. Дивляться, яких рис – схожості чи відмінності – більше.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ.

Твір про свій досвід спілкування з тваринами, що доказує наявність у них розуму та почуттів.

Заняття 9. Хижі.

РОЗПОВІДЬ.

Хижі звірі, як не дивно, в образі кішки та собаки стали ближчими до людини, ніж інші реди тварин, хоча за біологією вони більш віддалені.

Людина відрізняється від хижаків, в першу чергу, своєю травною системою, котра аналогічна з такою ж у мавп, тобто у фруктоядних істот.

У людини зуби пристосовані для порівняно нежорсткої їжі, а не до розривання м'яса, кишечник довший, ніж у хижаків, - для перетравлювання клітковини, і температура тіла нижча, що не дозволяє їй повноцінно перетравлювати м'ясо. Проте людина в епоху обледеніння перейшла на харчування невластивою їй їжею, м'ясом вбитих тварин, а потім так і залишилась напівхижаком. Можливо вона і відчуває такі симпатії до хижих тварин, що живуть в її помешканні.

Стосовно собаки і кішки, на відміну від більшості тварин, людина готова зробити виключення – визнавати наявність у них розуму, почуттів, емоцій. Люди придивляються до котів і собак і в певній мірі можуть розуміти їх – хоча і гірше, ніж вони людей. Люди навчилися розшифровувати вираз морди кішки, дуже емоційної тварини; стривожений вираз морди кішки неможливо сплутати з блаженно-розслабленим виразом кішки-матері, що сидить серед кошенят. Багато людей розуміють і міміку собаки: прагнучи задобрити людину, він нахиляє голову набік, зсуває шкіру морди назад, що рівноцінно посмішці у людини. Деякі собаки вміють приспускати повіки, надаючи морді «ангельський» вираз і при піднімати підборіддя, як це зробила б людина в аналогічній ситуації. Від переляку тварини округлюють очі – як і людина; від задоволення – прикривають їх, ласкаво торкаються лапою, головою, мордою того, кого вони люблять. Розказати, як влаштована собака – де і які знаходяться у неї органи – так само недостатньо, щоб познайомити з цією істотою, як якщо б ми, розповідаючи інопланетянам про людину, дали б прочитати атлас його анатомії і цим би обмежились.

Про розум, кмітливність, мужність і вірність собак написано дуже багато. Варто згадати розповідь про одного з них, написаного людиною, що завжди тонко відчувала тварин (читання розповіді Е.Сетона-Томпсона «Чинь»). Хоча багато людей стверджують, що люблять собак та кішок, більшість з них, на жаль, не розуміє, що любити тварину – це перш за все нести за неї відповідальність, забезпечувати всім необхідним, усувати небезпеку загибелі чи травми тварини, приділяти йому увагу та ласку. Багато власників ставляться до домашніх тварин егоїстично і безвідповідально, тому так багато тварин гине під колесами транспорту, губиться, хворіє та вмирає.

Люблячий господар слідкує за тим, що тварина любить, а що – ні, чого боїться, яке місце їй подобається для сну, якій їжі віддає перевагу, в який час для вона хоче їсти. Такий господар розмовляє з твариною, проводить з ним певний час щоденно, не залишає в домі одну на тривалий термін, виводить періодично на прогулянку. Зазвичай собака і кішка їдять 2-3 рази в день, вода завжди має стояти в поїлці, бо спрага може виникнути зненацька.

Всі тварини люблять спати на м'якому, собаки люблять, щоб під час сну можна було б прихилитися спиною до чогось, кішки люблять спати на кріслах – на висоті – там вони почувають себе у більшій безпеці і там їм тепліше. Всі тварини можуть відчувати нудьгу, тому для кішки, особливо молодой, добре облаштувати картонну хатинку для гри. Для цього в коробці прорізаються віконця, в котрі кішка може пролазити, а всередині із «стелі» підвішується на ниточці папірець – мишка. Молоді собаки люблять гратися з резиновими предметами – м'ячиками. Дуже важливе питання – прогулянки з собакою. Не можна відпускати собаку без повідка біля проїжджої частини вулиці, біля шосе, собака може несподівано кинутися на іншу частину вулиці, побачивши іншого собаку. Не можна залишати свого собаку одного на вулиці – його можуть образити, відловити.

Тварин не можна бити, залякувати, хоча виражати своє незадоволення поганою поведінкою тварини треба. Не можна смикати тварину за ошийник, грубо поводитися з нею під час прогулянок – вони ж здійснюються заради її задоволення та користі.

Хоча в цілому людина використовує собаку як домашню тварину – для охорони дому, як товариша, компаньйона, декілька століть назад людина стала використовувати собак в медичних експериментах. Спочатку досліді на тваринах проводились без всякого обезболювання; в наш час більша частина з них проводиться на тваринах, котрим дають наркоз, проте такі експерименти продовжують приносити тваринам неймовірні страждання і закінчуються завжди їхньою смертю. Зараз для дослідів беруть всі види тварин: кішок, мишей, щурів, кроликів, собак, мавп і навіть дельфінів. Це є та область діяльності людини, з приводу якої тривають запеклі суперечки чи потрібні досліді на тваринах взагалі? Чи є допустимим проведення таких експериментів у цивілізованому суспільстві? Зараз проводиться робота у провідних навчальних закладах, які готують лікарів, ветеринарів тощо із заміни піддослідних тварин на муляжі, впровадження сучасних технічних засобів, заміни дослідів над тваринами безпосередньому навчанню у ветеринарних клініках та медичних закладах допомагати хворим людям та тваринам.

ПРИ.

1. Рольова гра: один з учасників – «тато» чи «мама», інший – дитина. Батьки відпускають дитину погуляти з собакою і дають настанови, що можна а що не слід робити. Клас слідкує за діалогом, потім перераховує помилки, зроблені батьками.

2. Рольова гра:

- Один з учасників –собака, інший – кішка, вони повідомляють, що збираються робити на вулиці. Їм даються поради – що робити небезпечно, а що – не дуже...
- Учасники складають «листа власнику» собаки чи кішки, який викинув свою тварину на вулицю...
- Учасники перераховують зміни в житті сім'ї, які зумовить поява в домі домашньої тваринки. Виграє той, хто назвав більше за всіх пунктів.
- Декілька учасників описують критичні ситуації, котрі виникають при утриманні тварини, інші присутні дають поради, краща порада завойовує приз (пам'ятайте, що бити тварину заборонено).

3. Рольова гра-жарт: один з учасників грає роль собаки, він розповідає про себе: «Як я виховую свого господаря».

БЕСІДА.

- Якщо б це залежало від вас, чи всім людям ви дали офіційний дозвіл на утримання собак, кішок? Кому б не дозволили? Чому?
- Що потрібно для того, щоб люди знали, як обходитись з тваринами?
- Що неправильного можна спостерігати при поводженні з собаками? Кішками?
- Чи має право людина, котра купила собаку і заплатила за нього гроші, розпоряджатися життям собаки – вбити її, наприклад?
- Добре це, чи погано, що собака – власність людини?
- Якщо б вам було необхідно для врятування свого життя, для здоров'я вбити свого собаку – ви б погодились? А собаку вашого знайомого? А незнайому вам собаку (кішку)? Ви погоджуєтесь, що треба вбивати собак і кішок, аби випробувувати на них ліки?
- Ви любите спостерігати за хижаками у пересувних зоопарках? Чому?
- Чи сподобалось би вашій кішці життя в клітці? Чи подобається це вовку, лисіці, тигру, ведмедю?
- Як може знайомитися людина з тваринами, окрім зоопарку?
- Як домашні тварини спілкуються один з одним? З людиною?
- Як кішка чи собака виражають свої емоції?

Заняття 10. Хутрові звірі.

РОЗПОВІДЬ.

Людина навела об'єктив фотокамери на зайця, що сидить вдалині. Спеціальні об'єктиви дозволяють фотографувати тварин, що знаходяться далеко від людини з камерою. Це досить приємне заняття – фотографування диких тварин, котрі ніколи не підпускають близько до себе людину - називають фотополованням, на протипагу просто полюванням. Якщо полювання несе смерть мешканцям лісу, людина забирає з собою скривавлені трупи, то після фотополовання щасливі всі: і «мисливець», який одержав зображення улюблених тварин, і самі тварини, що залишилися живими і здоровими. «Фотомисливцю» можна повірити, що він дійсно любить природу, тварин: він скрадається по лісі, терпляче чекає, коли з'явиться звір чи птах, потерпає від незручності, втоми, але все це він терпить заради зустрічі з прекрасною істотою.

Мисливець трудиться, аби з'їсти вбиту тварину, або хоча б подивитися на її смерть. Мисливці теж говорять, що люблять живу природу, не мислять без неї свого існування. А ви б хотіли, щоб вас так любили, як мисливець зайчика?

Ще страшніший для тварин мисливець з капканом. Капкан – це дві сталеві дужки, котрі захоплюючись, перебивають тварині лапу. Страшний біль і жах заставляють тварину робити шалені стрибки із сторони в сторону, гризти зламану лапу, гризти капкан, ламаючи зуби. Потім тварина втрачає сили і чекає нерухомо, коли прийде людина і вб'є її палицею.

Капкани сталять на диких тварин, але туди потрапляють і птахи, і собаки, і кішки. Вони так само гинуть в муках, як і дикі звірі. Зараз в цивілізованих країнах, зокрема, в країнах Західної Європи, заборонено використання капканів, Європа не буде купувати хутро у тих країнах, де все ще використовуються капкани.

Носіння хутряних шуб і шапок - не вимушена необхідність, а просто данина моді, спосіб показати свою приналежність до вищого класу. У 80-ті роки минулого століття в Європі і Америці розгорнулася боротьба товариств із захисту тварин проти носіння хутра. Були випущені листівки, плакати, значки, в котрих розповідалось, якою ціною для тварин добувається хутро. Був знятий (прихованою відеокамерою) кольоровий відеофільм в Канаді, в котрому було показано натурні сцени відлову тварин капканами, їх агонії в капканах. В кінці фільму показано, як з розкішного манто на манекенниці стікає кров вбитих тварин. В цілій низці країн були проведені демонстрації, пікетування продажів хутра.

Емблемою боротьби проти носіння хутра стала фотографія маленького лисеняти, що став сиротою – його матір була вбита заради хутра. Про що ж говорить в листівках? Ось одна з них:

«Що ви маєте знати про хутро?»

Носіння хутра відкрито і широко практикується у всіх країнах цивілізованого світу. Це моральна проблема... Чи знаєте ви, що 100 мільйонів тварин вбивають щорічно – не для одержання їжі, а заради хутра? Половину цієї величезної кількості – видри, вовки, лисиці, бобрині, рисі - відловлюють з допомогою капканів, і тварини в них помирають довгою і тяжкою смертю. Інші 50 мільйонів, в основному норки і лисиці, страждають не менше, але по-іншому. Їх вирощують в клітках, в нелюдських умовах, де вони місяцями нудьгують і отримують травми, доки їх не вб'ють.

Стальний капкан називають «диявольським знаряддям тортур». Його дужки на пружинах ловлять тварину за лапу. Тварина не гине одразу, а мучиться протягом багатьох годин, а, можливо, і днів».

Справляє враження листівка, що наводить статистику – потреба в шкурках тварин різних видів для виготовлення одного хутряного пальто, наприклад 60-80 соболів, 16-20 бобрів, 10-24 лисиць, 100-400 білок, 20-30 домашніх кішок, 3-5 вовків.

В результаті проведеної кампанії попит на натуральне хутро за кордоном впав. В Швейцарії, наприклад, ціни на хутрові пальта впали на 75%, в Нідерландах – на цілих 90%. Кампанія протестів проти вбивства новонароджених котиків палицями була також успішною – цей вид добування хутра був заборонений.

БЕСІДА.

- Як люди використовують хутряних тварин: лисицю, вовка, бобра, білку?
- Як поводить себе тварина в капкані?
- Розуміє вона своє становище? Чи відчуває біль?
- Чи одягли б ви пальто з хутра своєї собаки? А з хутра незнайомої собаки, спійманої в капкан? А з хутра дикого звіра, спійманого в капкан?
- Якщо б ви побачили в лісі звіра в капкані, чи допомогли б ви йому?
- Чи є різниця між стражданнями вовка та собаки в капкані?
- Чи погодились би ви утримувати собачу чи котячу ферму – вирощувати тварин для отримання хутра?
- Чи краще замість собаки вбивати вовка? Кролика?
- Що можна носити замість натурального хутра?
- Чи погодитесь ви носити шапку, зроблену не з хутра?
- Скільки тварин треба вбити, щоб пошити шубу?

ІГРИ.

1. Ви – лисиця. Поясніть, чому не можна ловити лисиць капканами. Запропонуйте іншу можливість одягатися.
2. Один з вас ловить собак капканами, вбиває їх і пише з їх хутра шапки. Що ви йому скажете?
3. Один з вас продає шапки з собачого хутра. Ви підходите до нього, і що ви йому скажете?
4. Ваша подруга одягла шубу з собачого хутра. Що ви скажете їй?
5. Ваш друг одягнув шапку з лисячого хутра (кролячого, білячого). Що ти скажеш йому?
6. Ви лисиця і ви не хочете, щоб у вас було красиве хутро? Чому?

Заняття 11. Сільськогосподарські тварини.

РОЗПОВІДЬ.

Сільськогосподарські тварини: корови, свині, вівці, птиця – це найбільша кількість тварин, яку використовує людина. Сільськогосподарські тварини, не дивлячись на їх флегматичний вигляд, все розуміють і відчують. Вчені, що займаються вивченням поведінки домашніх тварин, переконались, що вони не дурніші за кішок і собак. Домашні тварини – це висорозвинені істоти, із своїми потребами, своїми емоціями. Ось що пише відомий етолог (спеціаліст з поведінки тварин) професор Кембріджського університету У.Х.Торп: «Всі домашні тварини, котрих людина використовує в тваринництві, - це види, котрі в дикому стані проявляють високоорганізоване життя в стаді, сім'ї, клані, зграї... Корова в стійлі чи свиня в загорожі можуть здаватися досить тупими просто тому, що ми ще й не почали розуміти соціальні організації їх диких предків».

Домашні тварини цінують, коли з ними обходяться ласкаво, вони люблять гуляти на волі і спілкуватися один з одним; вони страждають, коли їх утримують в темному хліві, у самотності. Вони також можуть тужити, нудьгувати, боятися, страждати від голоду і холоду, як і ми з вами. Вони так само хочуть жити і радіти сонцю і траві.

Здавалося б, з розвитком цивілізації умови утримання домашніх тварин повинні покращуватися, в дійсності, вони стають все більш важкими для тварин. При інтенсивному методі вирощування тварин, котрий є поширеним за кордоном і стає все більш популярним і в нашій країні, все підкоряється економії грошей на виробництві м'яса. А для цього зменшують розміри стійла, де утримується тварина до таких розмірів, що вона не може повернутися, лягти і витягнути ноги.

Свиней часто прив'язують за тулуби ремнями, щоб вони не перескочили загорожу. Знерухомлена свиня сходить з розуму від

нерухомості, від туги, кричить і рветься. Деколи свині навіть вмирають від нервового стресу, який називається «свинячий синдром». Свиня, безумовно, дуже розумна тварина, яку можна порівняти з собакою, відомі випадки дружби поросяти і щеняти, котрі отримували однакове задоволення від сумісних ігор. У свиней, що утримуються в неприродних умовах – в темноті, тісноті, нерухомості, розвиваються шкідливі звички – вони відкушують один одному хвост. Тому при інтенсивному методі вирощування свиней хвості їм обрізають. Це важка і непотрібна операція, бо свині перестають кусатися, якщо їм дозволяють чимось зайнятися. Навіть поява нового предмета, на кшталт звисаючого із стелі ланцюга, відволікає їх. В тісноті, часто в темноті, у повній відсутності якого-небудь заняття, телята, свині стоять нерухомо в своїх загорожах, всі їх інстинкти пригнічені. За цілу добу – 24 години – тварини зайняті 20 хвилин, поки отримують їжу, а потім знову нерухомість і бездіяльність. При інтенсивному вирощуванні худоби її не випускають на вулицю, вони помирають, так ніколи і не побачивши сонця і зеленої трави. Вони побачать небо всього один раз – коли їх повезуть на забій, прийняти тяжку смерть. Страждання сільськогосподарських тварин – моральні і фізичні – нікого не хвилюють. Навіть відомі захисники тварин намагаються про це мовчати і обходити ці незручні питання стороною. Навіть дуже болючі процедури, котрі варто би проводити при знеболюванні – кастрація, припалювання коренів рогів, відрізання хвостів у поросят – проводяться без анестезії.

Ідея вирощувати курей інтенсивним способом збагатила власників фабрик, що продають м'ясо птиці і яйця: зараз бройлерні кури вирощуються мільйонами на автоматизованих птахофабриках. Це страшне видовище, коли жива істота стає частиною конвеєра, що несе її до смерті. Головне, що змінилось при вирощуванні курей – це перевід їх у приміщення. Годування, поїння, освітлення автоматизоване і підкоряється одній задачі: швидше і дешевше виростити птицю. Світло деколи не виключають зовсім, щоб курчата швидше росли, або, коли вони виростуть і їм ніде буде повернутися в клітці, світло робиться зовсім слабке, щоб кури менше рухались. В клітках кури не можуть розпрямити крила, кури майже позбавлені пір'я, вони стоять на підлозі з дратяної сітки, котра не дозволяє робити розгрібаючі рухи, чого вимагає інстинкт, дріт ріже їм лапи. У «батарейних курей», вирощених на фабриці в клітці, спотворені, у виразках, викривлені лапи. Безглузде, нерухоме сидіння в клітці також призводить до порушень нормальної поведінки у птахів: вони вищипують один у одного пір'я, б'ються і навіть заклёвують інших птахів на смерть і поїдають м'ясо (так званий канібалізм). Щоб запобігти канібалізму, на таких фабриках у курчат відрізають частину дзьобу. Це дуже болюча операція, яка звичайно ж робиться без наркозу.

Звісно, неможливо всіх людей зробити вегетаріанцями, оскільки людина, за своєю суттю – м'ясоїдна істота. І людина тисячоліттями вирощувала сільськогосподарських тварин для отримання яєць, молока, і м'яса в тому числі. Але, створення нормальних умов для утримання свійських тварин на великих фабриках зумовить значне здороження продукції. Чи готові ми платити значно більше за м'ясо, знаючи, що тварина при житті не страждала? До речі, м'ясо від тварин, які при житті знаходились у умовах постійного стресу, терпіли біль та страждання буде перенасичено речовинами, які аж ніяк не покращать здоров'я людей, які таке м'ясо вживатимуть. І взагалі, чи по кипені нам біоетика?

БЕСІДА.

- Чи є різниця в утриманні худоби, птиці у власних садибах і на великих сільськогосподарських підприємствах?
- Чи мають свині почуття, чи можуть відчувати емоції?
- Чи мають право свійські тварини на нормальні умови існування, чи мають право на життя без страждань?
- Які зміни в організмі свійських тварин відбуваються за умови їх перебування в жорстких умовах сучасних фабрик?
- Як ви думаете, завдяки чому вдається на великих фабриках по вирощуванню тварин запобігати епідемії захворювань, які змогли б призвести до загибелі багатьох тварин?
- Чи згодні ви утриматись від вживання м'яса тварин, знаючи, що за життя тварина дуже страждала, оскільки перебувала в нестерпних умовах?

Заняття 12. Примати.

РОЗПОВІДЬ.

Якщо, говорячи про домашніх тварин, ми називаємо їх братами меншими, то ми використовуємо поетичне порівняння, тому що зовні вони не дуже схожі з людиною. Але мавпи – дійсно наші троюрідні брати, схожість цих істот з людиною очевидна. І це більш, ніж зовнішня схожість. Це – рівень інтелекту, це – характер спілкування мавп з іншими особинами її виду і з людиною, зокрема, імітаційні здібності мавп.

Вивчення людино подібних мавп в останні роки відкрило багато нового про цих тварин, виявило такий рівень інтелекту, що тепер важко причислити мавп просто до тварин. Завжди вважалось, що основною відмінністю людини від тварин є наявність мови. Але у мав також може бути

мова жестів, що нагадує азбуку глухонімих і вони можуть спілкуватися цією мовою з людиною. Мавпа усвідомлює себе як особистість, розуміє, що в дзеркалі її власне відображення, може користуватися дзеркалом, роб розглядати себе і навіть системою з двох дзеркал, щоб бачити себе ззаду (це річ, яка недоступна низько розвинутим туземним племенам).

Також завжди вважалось, що мистецтвом може займатись тільки людина. Аж ось мавпі дали олівець, і вона стала малювати. І пояснювала свій малюнок. Міміка у мавп не поступається міміці у людини – ті ж емоції: радість, гнів, ніжність – мавпа виражає тими ж гримасами, що і людина.

Мавпи досить мирні, розумні істоти в природних умовах, про це свідчить досвід вченого Джейн Гудолл, яка прожила серед мавп протягом 11 років. Ці великі тварини терпляче зносили її поблизу свого житла, не проявляючи до неї агресії.

Людина експлуатує мавп, використовуючи їх не тільки для розваг, саджаючи в клітки, дресируючи їх. На мавпах проводяться складні медичні експерименти, в результаті котрих тварини гинуть: вивчають черепно-мозкові травми, СНІД, коли тварина замурована на самоті під землею, космічні випробування тощо.

БЕСІДА.

Після закінчення експерименту з групою мавп їх роздали по зоопарках, і мавпу-самця Боя розлучили з його дружиною-самкою. Бой помер від інфаркту, не переживши розлуки.

- Чи вважаєте ви, що Бой повів себе, як особистість, показавши, що він має прихильності, сильні почуття, чи ви вважаєте, що у мавп є тільки інстинкти?
- Чи вважаєте ви, що люди мали право розпоряджатися долею Боя і його подруги?
- Що на вашу думку є більш важливим: наукова робота співробітників, що використовували мавп, чи доля Боя та його товаришів?
- Чи заборонено в цивілізованих країнах робити з тваринами все, що людям заманеться?
- Чи вважаєте ви, що у Боя були права, як у будь-якої особистості?
- Чи можете ви бути впевненими, що мавпа не завдасть шкоди дитині? (див. нижче)?
- Якими якостями для цього вона має володіти?
- Чи можете ви поручитися за кожну людину, що вона не завдасть школи дитинчаті мавпи: не віддасть в зоопарк в клітку, для експериментів?

- Чиє ставлення до іншого виду ви вважаєте більш нормальним: людини чи цієї мавпи?
- Чи могли б ви віддати мавпу для експериментів – свою? чужу?

Заняття 13. Біоцентризм; антропоцентризм.

Спокон віків людина вважала, що цей світ належить тільки їй, що тварини створені, аби задовольняти її потреби і забаганки. Цей погляд на світ називається антропоцентризмом – від слів «антропос» - людина і «центр». Іншими словами, людина ставить себе в центр всесвіту.

Більше того, прихильники антропоцентризму не тільки вважають себе центром світотворення, але і не хочуть хоча б в якійсь мірі враховувати інтереси інших живих істот, що населяють землю. Історія знає, правда, імена деяких філософів, релігійних діячів, котрі забороняли жорстоке поводження з тваринами. Так, індійські релігії завжди забороняли вбивати тварин і живити їх в їжу.

Але вперше думку про те, що людина має відповідальність не тільки перед іншими людьми, але і перед всіма живими істотами, була висловлена великим гуманістом XIX-XX ст.. Альбертом Швейцером. Альберт Швейцер стверджував, що етичною, моральною людина може вважати себе тільки тоді, коли вона буде поважати будь-яке життя і приходити на допомогу будь-якому життю, яке знаходиться в біді.

Що таке етика? Філософи визначали етику, як відповідальність людини перед оточуючими, перед іншими людьми. Етика – це думка про іншого, турбота про іншого; це життєва позиція, протилежна егоїзму, жорстокості, коли люди захищають тільки свої інтереси, байдужі до нещастя іншого. Слово етика вживається як рівнозначне словам – мораль, моральність, котрі теж передбачають ставлення до іншої істоти, захист інтересів іншої істоти. Найблагородніші пориви душі людської, найблагородніші людські поступки полягають саме в турботі про інтереси інших. Ніхто не захоплюється людьми, зайнятими тільки турботами про власне благополуччя; і навпаки – люди, що діють безкорисливо в інтересах інших, викликають повагу.

Упродовж багатьох віків людське суспільство перебувало в переконанні, що на увагу людини може заслуговувати тільки інша людина. Доки не з'явився знаменитий філософ-гуманіст, котрий відчув несправедливість цієї філософії – вона, на його переконання була неетичною, оскільки оберігала інтереси тільки свого виду, людини, гомо сапієнс, і нічого не говорила про інтереси всіх інших живих істот на землі, з такими ж бажаннями, рад остями і бідами, як і у людини. Ця людина – Альберт Швейцер – створив струнку етико-філософську систему –

універсальну етику, згідно з якою гуманне ставлення до тварин довершувало обов'язок людини перед довколишнім світом. Він говорив: «Помилкою всіх існуючих етик була думка про те, що вони розглядали тільки ставлення людини до людини, коли в дійсності мова йде про те, як ставиться людина до всього, що її оточує. Етика – це відповідальність за все, що живе.»

Біографія А.Швейцера – це історія особистого подвигу, самовідданості заради людства, що страждає. Він народився в Німеччині, закінчив два університети, отримав звання доктора філософських і доктора богословських наук, прославив себе як дослідник і видатний виконавець органної музики Йоганна Себастьяна Баха, іншими словами, зробив блискучу кар'єру. Проте його не полишали роздуми про доброту, справедливість, про мету його життя – все це заставило його круто поміняти своє життя. А.Швейцер прийняв рішення присвятити себе допомозі народу Африки, пригніченому європейськими завойовниками. Він побачив свій моральний обов'язок в служінні саме цим людям, перед котрими відчував вину лише тому, що був європейцем.

Альберт закінчує ще один університет, отримує ступінь доктора медичних наук, одружується з дівчиною, котра чекала його всі роки, доки він учився в університеті. Він з дружиною від'їжджає в джунглі Центральної Африки, в країну з настільки поганим кліматом, що його кохана дружина не витримала і через декілька років змушена була повернутися в Європу. І ось тут, один, в перші роки без помічників і без будь-якої підтримки, своїми руками і на свої гроші, Швейцер побудував лікарню для африканців і почав лікувати їх. Тут він і прожив багато десятиріч, до самої смерті; тут він пережив і свою славу, коли про нього стали писати, його без перебільшення подвиг надихнув багатьох передових сучасників, до нього почали приїжджати учні та помічники, його іменем стали називати лікарні.

Але жити за законами справедливості серед людей було ще далеко не все для Швейцера. Він бачив навколо себе величезний світ тварин, котрому не було місця в етичних схемах людства. З ранніх років А.Швейцер відчував співчуття до всіх істот, що страждають. Він розповідав, що дві зустрічі в дитинстві визначили його подальше життя, його світосприйняття. Перша зустріч – із старим євреєм, над котрим знущались на вулицях; інша зустріч – сцена катування осла. Він на все життя запам'ятав ці дві картини, ці дві жертви, які стали для нього символом страждань, несправедливості в цьому світі, і на все життя він зберіг відразу до шовінізму і жорстокої поведінки з тваринами. На його столі зазвичай стояла кружка з солодкою водою, до котрої приходили ласувати мурахи. Тварини викликали у вченого велику любов і захоплення. «Щоб зрозуміти, чи у тварин є душа, треба самому мати душу» - говорив він чи то жартома, чи всерйоз.

І ось одного разу, коли Швейцар повільно плив рікою на заході сонця і спостерігав величну картину купання гіпопотамів в річці, в його уяві постала струнка система етики, де тварини мали своє місце, як і люди. Ці думки він втілював в одній з частин своєї праці «Культура і етика», котру він назвав «Благоговіння перед життям». Тут він стверджує, що етика, котра не розглядає взаємостосунки людини та інших живих істот, є неповноцінною: «Вона (людина) стане етичною тільки тоді, коли життя як таке, життя тварин і рослин буде для неї така ж священне, як життя людини, і коли вона (людина) присвятить себе життю, що страждає. Тільки універсальна етика переживань, відповідальність котрої перед всім живим необмежена, дає можливість обґрунтувати себе в мисленні».

А.Швейцар не випадково схилився перед Львом Толстим, котрий глибоко відчував проблеми моральності, котрий гостро реагував на соціальні виразки суспільства і не менш серйозно переживав страждання тварин через жорстоке поводження людей. Він вважав, що культура і моральність людини несумісні з жорстокістю, вбивством, на кого б ця жорстокість не була скерована: перш ніж причисляти себе до категорії моральних людей, кожна людина, вважав він, повинна зняти з себе особисту відповідальність за вбивство живих істот, повинна перестати їсти м'ясо. Будучи замолоду пристрасним мисливцем, Лев Толстой згодом став впевненим вегетаріанцем.

Філософські погляди А.Швейцера отримали подальший розвиток в кінці 60-х років ХХ століття, коли група випускників Оксфордського університету в Англії, філософів, психологів, теологів висунула концепцію Прав тварин. Тварини – як вважали ці люди – здатні відчувати і розуміти, вони мають потреби, як і людина: залишатись живими, бути захищеними від страждань, задовольняти голод і спрагу; тому заради справедливості їх потреби мають бути задоволені. Ще мудреці Індії говорили: «Все живе тікає від страждань, все живе боїться смерті. Пізнай в живому самого себе і не роби зла».

Право людини вбивати і заставляти страждати ніким не доказано, якщо людина поступово зрозуміла, що мають право на життя і щастя всі люди, незалежно від їх кольору шкіри, раси, національності, то тепер людині залишилось зрозуміти останню річ – і тварини також однакові з нею у стражданнях, життя у кожної тварини також одне, вони теж мають право на цю планету, вона – їх єдиний дім, як і для людини. Тварина і людина однаково володіють даром створювати нове життя – давати потомство. Людина не може створити навіть найскромніше звірятко штучно. Виникнення життя – найвеличніше чудо природи, непідвладне людині, і навіть людина повинна ставитись до живого з повагою, і навіть, як говорив Альберт Швейцар, з благоговінням.

Філософи говорять, що кожна жива істота пізнає світ і відображає його в собі. Загибель будь-якої живої істоти – це катастрофа, це загибель відображеного в ній всесвіту.

Заняття 14. Рух для захисту тварин.

РОЗПОВІДЬ.

Вважається, що рух в захист тварин розпочався в Англії на початку ХІХ століття, коли було створено Товариство із запобігання жорстокості до тварин в Лондоні, коли було прийнято перше законодавство проти жорстокості до тварин в 1822 році.

Англійська королева Вікторія, котра владарювала майже ціле ХІХ століття, дуже прихильно ставилася до тварин, зокрема до свого пса Шарпа, вона протегувала Товариству, в її честь воно було названо Королівським, і вона змогла підняти суспільний престиж Товариства, що було надзвичайно важливо для його успішної роботи, для подолання зневажливого ставлення до питань захисту тварин з боку громадськості. Деякі члени Товариства належали до англійської аристократії, і це теж зміцнювало статус Товариства.

Законодавство проти жорстокості до тварин було прийнято завдяки зусиллям члена англійського парламенту Ричарда Мартіна і лорда-канцлера Томаса Ерскіна. Ричард Мартін був лордом, володарем замку і 200000 акрів землі і Ірландії. Він був особистим другом короля Георга ІV, котрий прозвав його «людяним Діком». Чудово освічена людина, Ричард Мартін був запальним і дуже вразливим за характером. Одного разу він визвав на дуель і ранив чоловіка, котрий вбив собаку його друга.

Про доброту Томаса Ерскіна до тварин і його гарячкуватість також існують анекдоти; розповідають, як він став соромити візника, котрий бив свого коня, на що візник відповів: «Хіба я не можу робити те, що хочу з тим, що є моїм?». «Так, - відповів Томас і вдарив візника. – І я можу робити те ж саме, бо тростина ж моя власність».

Провести Законодавство про захист тварин через парламент було дуже нелегким завданням. Протягом декількох років Парламент відхиляв запропонований Мартіном та Ерскіном закон. Нарешті, згоду королеви було отримано, і обидві палати парламенту затвердили його. Він називався так: «Акт про запобігання жорстокого і негідного ставлення до худоби» і одержав ще назву Акта Мартіна.

Не дивлячись на привілейований статус Мартіна, колеги його висміювали за зусилля допомогти тваринам. Коли проекти його законів зачитувались в Парламенті, їх зустрічали какофонією криків на кшталт звіриних та саркастичними зауваженнями. Тільки такі цілеспрямовані та

пристрасні натури, як Мартін та Ерскін, змогли домогтись успіху і провести цей закон в тогочасній Англії, адже жалість до тварин вважалась тоді ознакою жіночності, жорстокість – ознакою мужності. Мартіну допомагали його досвід депутата Парламенту, його дотепність: заставляючи сміятися Парламент, він зламував його опір.

Одразу після затвердження Акту Мартін сам порушив справу про жорстокість – мова йшла про поводження з ослom, котрого бив господар. Мартін, котрий ніколи не рахувався з умовностями, наполіг, щоб осла привели до суду, аби показати там його рани. Цей епізод отримав великий розголос, чого і добивався Мартін. Вслід за Великобританією закони про захист тварин, товариства із захисту тварин створили інші країни Європи і США.

З XVII століття почали проводитись експерименти на тваринах. Питання про важливість цих експериментів для медичної науки дискутувалось з самого початку, і суперечки з цієї проблеми не затихають дотепер. Одна частина вчених завжди вважала, що слід спостерігати хворих людей, а не викликати хвороби штучно у тварин. Інша частина лікарів підтримувала новий напрямок, тому що це полегшувало роботу лікаря, він не ніс ніякої відповідальності за те, що робив з тваринами. Питання жорстокості стосовно тварин хвилювало не багатьох. А експерименти на тваринах були надзвичайно жорстокими. Достатньо сказати, що знеболювальні засоби були відкриті тільки на початку XIX століття, таким чином, два століття тварин різали, пекли, кололи без будь-якої анестезії.

Запропонована французьким філософом Декартом (XVI-XVII ст.) теорія стосовно того, що тварини – це істоти, які не мають душі і не можуть нічого відчувати, допомагала людям справитися з докорами сумління. Декарт стверджував, що коли тварини кричать під час тортур – то це ніби дзвін струн механізму, котрий так само нічого не відчуває, як і вони. Дуже широко використовувались в експериментах собаки, кішки, кролики, голуби, шурі.

Вважати жорстоке поводження з тваринами нормою увійшло в традицію серед експериментаторів, тому навіть коли були відкриті знеболювальні засоби, застосовувати їх до тварин стали далеко не одразу. У Великобританії закон, який захищав експериментальних тварин, був прийнятий тільки в кінці XIX століття, в інших країнах – значно пізніше.

Доктор Р.Шарп у своїй книзі пише: «Щорічно в одній тільки Велибританії мільйони тварин страждають та вмирають в науково-дослідних лабораторіях. Їх обпікають, опшпарюють, отруюють і заморюють голодом, піддають електричним розрядам і привчають до наркотиків; їх піддають дії низьких температур, близьких до точки замерзання, утримують в повній темноті від народження і викликають у них такі захворювання, як артрит, рак, діабет, інфекції ротової порожнини, виразки шлунку, сифіліс,

герпес і СНІД. У них хірургічно видаляють очі, їм робляться пошкодження мозку і викликають переломи кісток. В ході воєнних досліджень тварин отруюють газом, цjanістими сполуками, розстрілюють пластиковими кулями і наносять їм рани швидкісними снарядами».

Проводячи описання сучасних над жорстоких експериментів, П.Сінгер у своїй книзі запитує: «Як можуть відбуватися такі речі? Як може людина, не будучи садистом, проводити свій робочий день, перегріваючи собаку без наркозу до смерті і викликаючи у мавпи депресію до кінця її життя, а потім знімати білий халат, мити руки і повертатися додому обідати з дружиною та дітьми?»

За кордоном про жорстокість експериментів на тваринах написано багато книг. Ця сфера діяльності людства особливо хвилює тих, хто шкодує тварин і в своїх поглядах відійшов від антропоцентризму, щоб оцінити речі неупереджено. Експерименти на тваринах – одна з найчорніших плям на совісті людства, тому що вони продовжують проводитись і тепер досить широко, тепер, коли людство, нарешті, намагається вирішити проблеми справедливості, милосердя в світових масштабах, коли воно стало претендувати на мудрість і гуманізм.

Дослідники не афішують того, що відбувається в експериментальних лабораторіях. Можливо, тому ми такі безжальні до лабораторних тварин, що не уявляємо, що таке експеримент? Які ж експерименти жахали П.Сінгера? Ось деякі з них.

В Гарвардському університеті (США) вивчався вплив електричного струму на поведінку собак. Їх помістили в клітку, поділену на дві частини бар'єром, котрий поступово підіймали. Собаки отримували сильні удари електричним струмом через підлогу і стрибали через бар'єр. Щоб відучити їх стрибати, їм знову наносили електричні удари через підлогу у другій частині клітки. Потім перехід в друге відділення закривали склою, і, коли собаки намагались перескочити, вони розбивали голови об скло. В перші дні експерименту собаки гавкали, вили, мочились і спорожняли кишечник, тремтіли, кидались на прилад, а потім перестали опиратися.

В Бельському університеті (США) 32 кошеня було піддано 49 періодам перегріву в камері. Експериментатор відзначав, що кошенята особливо бились, коли температура піднімалась. Майже у всіх кошенят починались конвульсії, 5 кошенят померло в конвульсіях, 6 без конвульсій. Всіх інших вбили для розтину.

Чи потрібні експерименти на тваринах? Дослідники-медики стверджують, що експерименти необхідні для розвитку медичної науки, для захисту людства від хвороб. Основну роль в захисті тварин від жорстоких процедур на тваринах відіграли товариства захисту тварин. Проте і тепер

проводяться процедури, які викликають муки тварин. Тому боротьба за гуманізацію ставлення до експериментальних тварин продовжується.

Рух проти експериментування на тваринах стає все більш масовим, до нього увійшли, окрім широкої громадськості і лікарі, і біологи, і ветеринари, котрі не тільки відстоюють права тварин бути захищеними від страждань, але і вказують на недоліки експериментальної медицини, можливість помилок при перенесенні експериментальних даних на людину. Той факт, що всі найважливіші відкриття в медицині були зроблені саме в клініці, в результаті спостережень за хворими; той факт, що якщо б вівісекція внесла важливий вклад в науку, то відбулось би масове покращення здоров'я населення – говорить зовсім не на користь проведення таких експериментів з тваринами.

Переважає більшість (85%) експериментів на тваринах, проведених за остання 100 років, припадають на період з 1950 р. Проте, після цього часу середня тривалість життя майже не змінилась. Кількість хронічних захворювань є дуже високою. І продовжує рости. За даними огляду 32 розвинених країн, США займають лише 19 місце за рівнем смертності населення, хоча тут використовується більше тварин в експерименті, ніж в будь-якій іншій країні – від 65 до 100 млн. в рік. Доктор В.Коулман, член Королівського медичного товариства (Великобританія) пише: «Я не можу згадати жодного значного успіху в медицині, котрий був би результатом експериментів в медицині».

Зараз розвивається новий напрямок – альтернативні методи в медицині, коли замість тварин використовують інші біологічні моделі: культури клітин, тканин, математичні моделі, комп'ютерні тренажери, професійні макети тварин тощо.

Ще одне важливе питання. А чи потрібно надто розширяти ринок хімічних засобів лікування (для випробовування котрих і використовують експериментальних тварин)? Адже що ми бачимо сьогодні? З кожним роком збільшується кількість медпрепаратів на ринку, збільшується об'єм знань, кваліфікація медичного персоналу, якість знань та допомоги, а рівень здоров'я людей стрімко падає. Зростає незадоволення багатьох спеціалістів і пацієнтів результатами використання синтетичних ліків через велику кількість побічних ефектів при тривалому використанні. Знижується ефективність лікарських препаратів, виникають алергії, враження внутрішніх органів і шкірних покривів. Вчені починають бити тривогу з приводу використання в лікуванні хронічних захворювань синтетичних препаратів, котрі призводять до зниження і падіння захисних сил організму, забруднюють середовище організму, а джерело хвороби не усувають.

Але і тут вихід є. Замість медицини медикаментозної, хірургічної, що вламуються в організм з чужорідними препаратами, можна використовувати

натуропатичну медицину, профілактичну медицину. Натуропатична медицина спирається на багатовікові спостереження людини, на досвід лікарів Сходу. Зараз стрімко розвивається дослідження можливостей рослинних препаратів у лікуванні всіх хронічних захворювань, вдосконалюються технології обробітку рослинної сировини, в результаті чого лікувальні властивості цілощих рослин зростають у десятки разів. Лікування такими препаратами надзвичайно ефективне, відсутність негативних побічних ефектів дає можливість використовувати такі препарати тривалий час, що і призводить до ефективного видужування хворих. Передові лікарі говорять, що майбутнє належить саме профілактичній медицині, яка дозволить побороти хворобу на початковій стадії, що значно збільшує шанси на успіх повного виздоровлення.

Боротьба за законодавство, що забороняє жорстокі експерименти на тваринах, пов'язана з іменем письменниці і захисниці тварин Френсіс Кобб (1822-1904). Вона взяла участь в протесті проти жорстокості у ветеринарному коледжі і написала статтю про права людини стосовно тварин. Незабаром Френсіс опинилася у Флоренції, де їй стало відомо про надзвичайно жорстокі експерименти, котрі проводив фізіолог Моріс Шифр. Люди, що жили неподалік від його лабораторії, постійно скаржились на стогони і крики жертв експериментатора. Жінка склала листа в адрес професора Шиффа і збрала масу підписів. Серед флорентійської аристократії це був перший організований протест проти вівісекції. Проведена Френсіс Кобб кампанія стала основою для створення у Флоренції через декілька років флорентійського товариства із захисту тварин. Повернувшись в Англію, Кобб очолила рух проти вівісекції, на основі котрого виникло Національне товариство антивівісекціоністів, що через століття перетворилось в Національне товариство проти болючих експериментів на тваринах. Завданням діяльності асоціації стала заборона будь-яких експериментів на тваринах, котрі можуть спричинити у них страждання.

Хоча, у відповідності з конституцією королева не мала право відкрито підтримувати прихильників реформ, їх негативне ставлення до вівісекції було широко відомим, і, можливо, воно сприяло прийняттю в 1876 році парламентського Акту щодо захисту експериментальних тварин. Боротьба між прихильниками вівісекції та захисниками тварин тривала.

В 1906 році в парку Баттерсі в Лондоні був споруджений бронзовий пам'ятник собаці з таким надписом:

« В пам'яті коричневого тер'єра, закатованого до смерті в університетському коледжі у лютому 1903 року після того, як на ньому проводилася вівісекція протягом більше двох місяців і він передавався від одного дослідника до іншого, доки смерть не звільнила його. А також в

пам'ять про 23 собак, яких підділи вівісекції тут протягом 1902 року. Чоловіки та жінки Англії. Та скільки це буде продовжуватися?»

Пам'ятник був пошкоджений студентами-медиками, і на окружну раду було спричинено тиск з метою прибрати статую чи надпис на ній, але рада відмовилась це зробити. Біля 100 студентів коледжу зробили ще декілька спроб зруйнувати пам'ятник, та місцеві жителі відстояли його. Тим не менше, через три роки, в 1910 році статуя зникла безслідно. Її зникнення викликало тисячний мітинг на Трафальгарській площі. Але, хоча і коричневий пес і зник, він став символом страждань і викликав широке розповсюдження анти вівісекційних поглядів, чого не вдавалось домогтися раніше.

В 1880 році молода англійчанка Анна Кнігсфорд отримала в Парижі медичний диплом, так і не взявши участь за час навчання до вівісекції. Це здійснити було дуже важко, стати лікарем без розтину тварин. Анна Кнігсфорд довела, що це можливо. Проте закони, які дозволяють студентам не проводити дослідів на тваринах, якщо вони не хочуть вбивати, були прийняті тільки в кінці ХХ століття.

Рівень культури конкретного людського суспільства оцінюють за тим, як тут ставляться до тварин. Так, в деяких країнах Азії та Африки відсутнє будь-яке законодавство, що захищає тварин. В цивілізованих європейських країнах існує потужний суспільний рух за захист прав тварин, значну частину якого складає молодь. В країнах Європи та США випускається величезна кількість журналів, книг, передач про захист тварин, про права тварин; молодь проводить мітинги, марафони, розвішує плакати і лозунги, які нагадують людям про те, як вони погано ставляться до тварин.

Зараз у всьому світі діють сотні товариств із захисту тварин, діяльність деяких з них скерована на захист певних груп тварин – наприклад, тварин, що використовуються в експериментах, чи диких тварин в зоопарках і цирках, інші – захищають всіх тварин.

Найзначнішим за розмірами і масштабом діяльності є Всесвітнє товариство з охорони тварин з центром в Лондоні, яке включає більш, ніж 300 товариств-членів з 60 країн. В більшості країн світу зараз прийнято законодавство із захисту тварин від жорстокого поводження. Існують правила, як слід обходитись з домашніми, сільськогосподарськими, цирковими, експериментальними тваринами. За порушення законів загрожує серйозне покарання: штраф чи позбавлення свободи.

Всесвітнє товариство захисту тварин надає допомогу тваринам під час стихійних лих; воно також щорічно проводить кампанії допомоги якомусь конкретному виду тварин. Однією з перших була кампанія із врятування кітів; їх сотнями знищували китобійні флотилії, вбиваючи цих добродушних тварин досить жорстоким способом. Наступною кампанією

була боротьба за збереження на волі дельфінів, котрі важко переносять утримання в неволі, гинуть у великій кількості при їх відлові і розміщенні в дельфінаріях. Дельфіни вважаються одними з найрозумніших і найгуманніших тварин, здатних прийти на допомогу людині, здатних розмовляти з людьми особливою мовою. Зараз всі країни світу відмовились від відлову дельфінів з метою використання їх у їжу, окрім Японії.

Два роки посіпль Всесвітнє товариство проводило кампанію «Свобода» із збереження ведмедів: деяким їх видам загрожує знищення, вони жорстоко експлуатуються людиною – це показ дресированих ведмедів, цькування ведмедів, полювання на них. Товариство відкрило заповідник-притулок для ведмедів на о. Кіпр. З 1994 року проводиться кампанія «Повага до домашніх тварин» - присвячена долі собак і кішок. Мета кампанії – навчити людей краще розуміти цих тварин, не поводитись з ними так егоїстично, як це роблять люди зараз, засвоїти навички грамотного, цивілізованого спілкування з тваринами. А це все приведе, в свою чергу, до зменшення кількості бездомних тварин, котрі з'являються в результаті жорстокої і безграмотної поведінки людей.

Кожний із школярів може допомогти тваринам. В зарубіжних країнах школярі слідкують за тим, як обходяться з тваринами: коли дивляться фільми про диких тварин, відвідують магазини чи виставки, де утримуються тварини; вони звертають увагу на те, чи не утримуються тварини ссеред бруду, в тісноті, без води та їжі, чи виглядають вони веселими та здоровими, чи навпаки, брудними та нещасними. Якщо тваринам погано, діти заявляють про це директору магазину, виставки, зоопарку, пишуть в газети, на телебачення чи звертаються в товариства із захисту тварин. Так само можна і діяти, коли показують жорстокі сцени з тваринами в кіно, по телебаченню.

Робота з картками.

Завдання: прочитайте карточку і назвіть номер відповіді, котру ви вважаєте правильною.

Картка № 1

В Середні Віки процвітали такі розваги, як цькування тварин і полювання. Полювання обставлялось як інсценізоване масове вбивство тварин, котрих заганяли в одне місце, наприклад, в озеро. При цькуванні спійману тварину прив'язували і мучили, спускали на неї собак, били. Популярним було цькування ведмедів, часто заслплених. Обидва ці види розваг збереглись і донині. Що ви думаєте про них:

- Це допустимо,

- Допустимим є тільки один з них (наприклад, цькування або полювання),
- Це недопустимо взагалі.

Картка № 2

Однією з найбільш яскравих особистостей епохи Відродження був Леонардо да Вінчі, котрого висміювали його друзі за те, що він був вегетаріанцем і за те, що його дуже хвилювали страждання тварин. Як ви розцінюєте критику цієї людини:

- Критика правильна,
- Критика неправильна,
- Критика правильна частково (наприклад, насмішки над вегетаріанством).

Картка № 3

Французький філософ Рене Декарт (XVI-XVII) вважав, що у тварин немає душі, а тому вони не можуть нічого відчувати і усвідомлювати; таким чином тварини не відчують болю під час жорстоких експериментів, коли їх ріжуть без наркозу. В чому був правий Декарт, по-вашому:

- а) На в чому,
- б) Стосовно відсутності душі у тварин,
- в) Стосовно нечутливості тварин при нанесенні їм ран.

Картка № 4

Американський письменник кінця XIX століття Ернест Сетон-Томпсон писав: «Ми і тварини – кровна рідня. У людини немає нічого такого, чого б не мали тварини, хоча б в деякій мірі; і у тварин немає нічого такого, що не мало б схожості з людиною». Сетон-Томпсон був правий, по вашому? Як ви прокоментуєте його слова?

- а) Людина – це тварина,
- б) Людина і тварина – речі, які не можна зрівнювати,
- в) У тварини і людини є щось спільне.

Картка № 5

Наш сучасник, доктор богослов'я Ендрю Лінзі (Англія) пише про самостійність цінності тварини: «Вона (тварина) існує у славу Божу, тобто вона має смисл і цінність, окрім оцінки цінності її для людини. Саме в цьому розумінні ми можемо сказати, що вона має самостійну цінність. Уявити, що Бог створив Всесвіт тільки для користі і задоволення людини було б ознакою тупості». Як ви оцінюєте цей вислів?

- а) Справедливо сказано,

- b) Дурниці,
- c) Не знаю.

Картка № 6

Древньогрецький філософ Аристотель був прихильником рабства і вважав, що тварини створені на благо людей. Чи погодитесь ви з ним?

- a) Не згодний,
- b) Згодний,
- c) Згодний частково (стосовно рабів, тварин).

Картка № 7

Великий вчений¹ і філософ Піфагор заснував першу вегетаріанську асоціацію, заборонив подавати до столу м'ясну їжу і говорив так: «Годі вам, люди, оскверняти себе недозволеною їжею! Марнотратно щедро пропонує вам блага свої земля, без жорстоких вбивств і без крові смачні страви вона вам готує. Тільки дикі звірі голод свій м'ясом живим втамовують». Як ви розцінюєте роздуми Піфагора про м'ясну їжу:

- a) Мудрі,
- b) Не варті уваги,
- c) Цікаві.

Картка № 8

Коли англійського письменника Бернарда Шоу спитали, чому він перестав їсти м'ясо, він відповідав: «Навіщо вимагати від мене звіт, чому я харчуюсь, як порядна людина. Якби я поїдав обпалені трупи невинних істот, ви б мали підстави запитати мене, чому я так чиню». Як ви оцінюєте жарт письменника:

- a) Злий,
- b) Дотепний,
- c) Тупий.

Картка № 9

Принцип ахімси, котрий проповідує індуїзм, проголошує, що «доброта до всіх істот» стоїть вище доброти до людини. Як ви оцінюєте такий критерій моральності?

- a) Справедливий,
- b) Несправедливий,
- c) Не знаю.

Картка № 10

Англійський письменник Бернард Шоу писав про полювання: «Кривавий спорт хвилює мене так само, як хвилювало б вбивство людини, якщо не в більшій степені; тому, що абсолютно так само вбивство дитини приголомшує більше, ніж вбивство дорослого..., вбивство тварин – це використання людиною своїх переваг на тваринами». Як ви оцінюєте полювання (на лисиць, кабанів, оленів, вовків тощо) самі?

- а) Мужній спорт,
- б) Жорстокість, спорт для боягузливих та жорстоких.

Картка № 11

Відомий прихильник Прав тварин Пітер Сінгер писав: «Тиранія людей над тваринами...заподіювала і до нині продовжує заподіювати стільки болю і страждань, що її можна тільки порівняти з багатовіковою тиранією білих людей над чорними. Боротьба проти цієї тиранії являє собою боротьбу настільки ж важливу, як і будь-яка інша моральна чи соціальна проблема». Чи вважаєте ви, що порівняння проблем тварин з людськими проблемами:

- а) Правомірно,
- б) Неправомірно,
- с) Правомірно тільки частково.

Картка № 12

Коли поборника прав тварин Пітера Сінгера та його дружину під час відвідин ними одного дому запитали, чи цікавляться вони тваринами, Сінгер відповів, що жоден з них ніколи особливо не захоплювався собаками, кішками чи кіньми, як це буває у інших людей. Вони не були любителями тварин, вони просто хотіли, щоб до тварин ставились як до вільних істот, що можуть відчувати, а не обходились, як з тією свинєю, м'ясо котрої було в бутербродах господині. А як ви розумієте вислів «любитель тварин»?

- а) Той, хто утримує тварин,
- б) Той, хто займається з тваринами,
- с) Той, хто захищає права тварин.

Картка № 13

В своїй книзі «Жорстокий обман» доктор Роберт Шарп пише: «Щорічно тільки в одній Великій Британії мільйони тварин гинуть в науково-дослідницьких лабораторіях. Їх обпікають, обшпарюють, отруюють і морять голодом, піддають електричним розрядам і привчають до наркотиків». Навіть якщо вони були необхідні для користі людини, чи вважаєте ви жорстокі процедури з тваринами:

- а) Допустимими,
- б) Недопустимими,

- с) Небажаними.

Картка № 14

Великий філософ Шопенгауер писав: «Уявне безправ'я тварин – це помилка, нібито наші діяння стосовно них не мають морального значення, чи, кажучи мовою моралі, нібито перед тваринами немає ніяких обов'язків, - в цьому проявляються обурливі грубість і варварство». А як ви ставитесь до ідеї морального обов'язку людини перед тваринами?

- а) Поза сумнівом, позитивно,
- б) Можливо, щось таке є,
- с) Не існує ніякого морального обов'язку.

Картка № 15

Для виготовлення всього лише одного хутряного пальта необхідно: 60-80 шкірок соболя, 16-20 бобрів, 10-24 лисиць тощо. Що ви бачите в носінні хутряного пальта, отримавши цю інформацію?

- а) Жорстокість,
- б) Бездумна розтрата природних ресурсів,
- с) Престижна, приємна річ.

Картка № 16

Англійський філософ Д.Бентам говорив про тварин: «Питання не в тому: Чи можуть думати? Чи можуть розмовляти? Але в тому: Чи можуть страждати?» Що хотів сказати Бентам?

- а) Звернути увагу на здібності тварин,
- б) Порівняти їх з людиною,
- с) Засудити жорстокість людини.

Картка № 17

Значна частина людей відмовилась від м'ясної їжі, щоб покращити здоров'я, запобігти серцево-судинним, алергічним і іншим хронічним захворюванням. Інша частина людей стала вегетаріанцями з релігійних мотивів. І, зрештою, деяка частина людей взагалі проти вбивства тварин. Якщо б ви стали вегетаріанцем, то з якої причини:

- а) Гігієнічної (зберегти здоров'я),
- б) Релігійної,
- с) Етичної.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ.

Дощовий черв'як

1. Як ви доведете, що черв'як – це зовсім не противна істота?
2. Які є докази, що черв'як відчуває біль?
3. Чи може взагалі бути етичним ставлення до безхребетних, наприклад, до черв'яка?
4. Чому відчуття болю притаманне всім тваринам?

Молюски.

1. Чим можна довести, що нервова система молюска більш високоорганізована, ніж у черв'яка?
2. Яких високоорганізованих молюсків визнаєте?
3. Чи відчуває щось ставковик чи беззубка, якщо почати ламати їх зовнішню оболонку?

Річковий рак.

1. Чому раки зникають у водоймах?
2. Як людина ставиться до раків?
3. Виділіть риси схожості людини з раком?

Комахи.

1. Чим приваблюють комахи людину?
2. Як ви розумієте вираз, що комах висока організованість соціального життя? Наведіть приклади.
3. Наведіть приклади складної поведінки комах.
4. Наведіть приклади більш витонченої, ніж у людини, будови органів чуття у комах.
5. Чому ми не повинні наносити шкоду комахам (мова не йде про захист від агресивних комах, таких, як гнус тощо)?
6. В яких випадках людина без потреби нищить комах?
7. Де можна знайти комах у природі?
8. Чи це добре – збирати колекції комах?
9. Чи правильно наколювати комах на шпильку для колекції?
10. Чи можна брати в руки метеликів?
11. Чому метаморфоз у комах – чудесне явище?

Риби.

1. Чи є схожі риси у будові риби та людини?
2. Чи риби німі?
3. Чи риби можуть відчувати?
4. Як довести, що риби відчувають біль?
5. Чи добре риbam в акваріумі?

6. Де краще всього спостерігати за рибами?
7. Що в риби найцінніше?

Жаба.

1. Чи жаба – потворна?
2. Що дивовижного ви знаєте про будову жаби, її поведінку?
3. Як слід поводитись з жабою, якщо ви її побачите?
4. Чи багато в природі залишилось жаб?
5. Як ви розповісте маленькій дитині, що жаб не треба боятися?

Плазуни.

1. Чому люди бояться плазуні, в першу чергу змії?
2. Чи може змія відчувати, розуміти? Доведіть наявність розуму у змії?
3. Чи може людина дружити із змією?
4. Чи слід нападати на змію, якщо її зустрінеш?
5. Чи всі змії агресивні? Що слід робити при зустрічі із змією?
6. Чи зручна черепаха як домашня тварина?

Птахи.

1. Чим приваблюють людину птахи?
2. Якими чудовими властивостями володіють птахи?
3. Наведіть приклад красивого птаха з місцевих видів.
4. Чи є у птахів розум? Наведіть приклади розумних птахів.
5. Доведіть, що ворона – дуже розумний птах.
6. Чи можуть птахи подружитись з людиною? Наведіть приклади.
7. Чи схвалюєте ви утримання птахів у клітках?
8. Що відбувається з птахом, що тривалий час просидів у клітці і був випущений на волю?
9. Чи можна підбирати в природі пташенят, що тільки вчаться літати (злітків)?
10. Чи можна сказати що домашні птахи – кури, гуси, качки – відчують і розуміють, як дикі?
11. Чи можуть домашні птахи оцінити свободу?
12. Чому для домашніх птахів є таким нестерпним «батареїний» спосіб утримання?

Ссавці.

1. Дайте риси схожості між ссавцями і людиною.
2. Чи є різниця в емоціях між людиною і ссавцем?
3. Чи доступні ссавцям етичні почуття? Наведіть приклади.
4. Які форми контакту можуть бути у людини з твариною?

5. Чи може тварина однозначно розуміти людину, а людина – тварину?
6. Чи може тварина відчувати велику любов до людини?
7. Чи може людина любити тварину по-справжньому?
8. Як ви розумієте слова «любити тварину по-справжньому»?
9. Чому дикі звірі бояться людей? Чи можливо, щоб вони перестали боятися?
10. Наведіть приклади поведінки тварин, котрі можна назвати благородними, великодушними, самовідданими, безкорисливими, гуманними.
11. Чи можна сказати, що людині близькі хижаки, бо вони розумніші, благородніші інших тварин, можуть глибше відчувати?
12. Поясніть, чому ви любите ту чи іншу тварину?
13. Чи слід захищати від жорстокого поводження якісь певні види тварин, чи усіх?
14. Чому дельфінам важко жити в басейні?

Хижі.

1. Які хижаки ближчі за інших тварин людині? Чому?
2. Чи можна сказати, що собаки кращі за вовків і заслуговують доброго ставлення до себе, а вовки – ні?
3. Чи є собака повною власністю господаря, як неживий предмет? Якщо ні, то чому?
4. Що треба собаці, аби він був щасливим?
5. Чи слід всім заводити собаку?
6. Чи може людина придбати собаку з егоїстичних міркувань?
7. Чи можете ви довести, що кішки дуже розумні?
8. Чи можете ви навести приклади екстрасенсорних здібностей у собаки чи кішки?
9. Чи можуть домашні тварини – собаки, кішки – так само переживати горе, боятися болю, як і людина (з ваших власних спостережень)?
10. Чи можна бити тварин?
11. Що треба зробити, щоб кішка полюбила свого господаря?
12. Чи правильно вбивати домашніх тварин: для експериментів, для одержання хутра? Чи одягнули б ви пальто з собаки, кішки?
13. А з хутра яких тварин ви б одягли пальто, якщо не з домашніх?
14. Чи потребують домашні тварини нашої турботи, захисту? А які? Чим відрізняються переживання дикої та домашньої тварини?
15. Ваша собака вбив б вас заради врятування свого життя? А кішка? А ви її?
16. Вам подобається дивитися на хижаків у зоопарку? Чи щасливі вони?

17. Ваша кішка була щасливою в клітці?
18. Чому тварини в цирку виконують трюки? Як їх заставляють (дресирування, побиття)? Ви любите ходити в цирк?

Примати.

1. Опишіть риси схожості мавпи і людини.
2. Опишіть особливості поведінки мавпи, які зближують її з людиною
3. Які ви можете назвати особливості поведінки мавпи в природних умовах, які роблять їх безпечними тваринами?
4. Чи вважаєте ви, що людина може ловити мавп, ставити на них експерименти, умертвляти їх?
5. Доведіть високий рівень розумової діяльності мавп.
6. Чи вважаєте ви, що мавпа має право жити, там, де їй захочеться, має право мати сім'ю?

Сільськогосподарські тварини.

1. Чи можете ви довести, що сільськогосподарські тварини – високоорганізовані істоти?
2. Що ви можете сказати про умови інтенсивного вирощування худоби?
3. Чи вважаєте ви допустимим, що деякі люди їдять собак? А кого, ви вважаєте, можна їсти?
4. Чи є корисним тваринництво для планети?

Рух в захист тварин.

1. Яка мета діяльності організацій із захисту тварин?
2. На що скеровано законодавство із захисту тварин?
3. Від кого захищають ці організації тварин?
4. Чи слід захищати тварин?
5. Чи є подібне законодавство в Україні? Яке?
6. Що значить – альтернативи використанню тварин? Які альтернативи ви знаєте, чому вони можуть знадобитися?
7. З якою жорстокістю в житті ви не згодні? Що б ви запропонували?
8. Чи можна щось реально змінити в світі в кращий бік, аби тваринам жилося краще? Приклади.
9. Які альтернативи для себе ви б вважали прийнятними?

Середовище існування людини.

1. Які джерела забруднення планети?
2. Який вклад вносить кожний з нас?
3. Як боротись з усуненням цих джерел?
4. Чим загрожує для тварин забруднення планети?

5. Який спосіб життя зорієнтований на захист природи?
6. Споживацьке ставлення до навколишнього світу. В чому воно виражається?
7. Який спосіб життя є доцільним, корисним?
8. Який план для збереження тварин на планеті ви б запропонували?

Короткий словник нових термінів

Антропоцентризм – світогляд, який притримується ідеї, що центром всесвіту є людина, що все довкола служить тільки для задоволення її потреб.

Біос – грецьке слово, що означає «все живе».

Біоетика – наука про етичне ставлення до всього живого.

Права тварин – етико-філософська концепція, котра доводить, що тварини, як істоти, що володіють здатністю відчувати і розуміти, мають потреби, котрі мають задовольнятися так само, як і потреби людей. Заперечення необхідності етичного ставлення до тварин розглядається розглядається як дискримінацій поведінка людини.

Емпатія – здатність бачити світ очима іншої істоти, перевтілюватися в неї, переживати її почуття.

Етика – теж саме, що і мораль, моральність. Візначається як відповідальність перед оточуючими.

Універсальна етика – розширене розуміння етики, коли розглядається моральний обов'язок людини не тільки перед людьми, але і перед іншими живими істотами.

Література:

1. Борейко В.Е. Экологическая этика в школе. – Киев, 2004.
2. Дмитрієв Юрій. Ця дивовижна наука зоологія. – Київ: Веселка, 1981.
3. Леонов Л. Оприроде начистоту. – М.:Сов. Россия, 1974.
4. Молис С.А. Книга для чтения по зоологии. Пособие для учащихся. – М.: Просвещение, 1981.
5. Рябинин Б. О любви к живому. – М.: Просвещение, 1966.
6. URL <http://www.vita.org.ru>